

Natalie Claeys,

De Ondraaglijke Lichtheid van de Zeden:

Beelden en Zelfbeelden van de Vrouwen in Free Clinic, Antwerpen.

Verhandeling aangeboden tot het verkrijgen van de graad van licentiaat in de Sociale en Culturele Antropologie, juni 2004.

Leiding: Prof. Dr. René Devisch.

ABSTRACT

De beeldvorming rond de druggebruikende prostituee is vaak op essentialistische vooronderstellingen gebaseerd en wordt op starre wijze gereproduceerd. De (re)productie van een stereotiepe beeldvorming van druggebruikende prostituees als zedeloze vrouwen maakt ze tot een afgebakende, herkenbare en makkelijk te manipuleren groep. De zelf(re)presentatie van de vrouwen lijkt hiermee overeen te komen. Door deze bevestiging dragen ze bij aan de zichzelf-reproducerende processen van stigmatisering en marginalisering en de instandhouding van hun uitzichtloze situatie: het 'probleem' van prostitutie en gebruik wordt gereduceerd tot het probleem van de zich prostituerende, druggebruikende vrouwen.

Door middel van het paradoxale en repetitieve karakter van een *ondraaglijke* - in begrenzing en verweving 'verminkte' en zelfverminkende - (lichaams)beleving, geven de vrouwen - verbonden met de vezel van het bestaan aan hun eigen trauma - vorm en betekenis aan hun relevante natuurlijke/sociale/politieke en imaginaire leefwereld, en worden hierdoor zelf geconstitueerd.

De bedoeling van deze thesis is een 'plaats van reflectie' te bieden, inzichten te verwerven in de (zelf)beleving van (de) druggebruikende prostituee(s), door middel van literatuurstudie en etnografisch veldwerk; inzichten die de betrokkenen/hulpverleners/maatschappij in staat stelt de schade te beperken en de levensomstandigheden van deze vrouwen te verbeteren. Hiervoor moet de illusie dat de (gender)identiteit van druggebruikende prostituees vastligt worden verbroken; het doorbreken van deze (re)productie is een eerste stap in het keren van de onontkoombaarheid van de leefsituatie van druggebruikende vrouwen die zich prostitueren.

Dit schrijven is een poging om - vanuit een kritische antropologie - de dialectiek Ik/Ander binnen dit fenomeen, en de daaruit voortvloeiende processen van transgressie/alterisatie/objectificatie/fragmentatie en re-appropriatie te beschrijven - of eerder (en liever) deze abnormaliseringsprocessen te problematiseren.

The Demon Inside

She lives in the shadows
Her own special place
So the sun will not mock her
With its happy face

She dwells in the darkness
So her soul wanders free
From the horrible truth
Of reality

She isolates herself
So that she made hide
The devil within her
The demon inside

Katie W.

INHOUDSOPGAVE

ABSTRACT	1
THE DEMON INSIDE	2
INHOUDSOPGAVE	3
1 PROLOOG	5
2 INTRODUCTIE	7
3 ONDERZOEKSMETHODEN	9
4 PROBLEEMSTELLING	13
3.1. doel	15
3.2. beperking en begrenzing	15
3.3. actualiteit	16
4. SETTING	18
4.1. etnografische beschrijving van de buurt	18
4.2. etnografische beschrijving van de werksetting	20
5. SET	21
5.1. the body-self	21
5.2. trauma	24
5.3. automutilatie	26
6. DRUG	29
6.1. verslaving en cultuur	29
6.2. verslaving en consumptie	30
6.3. verslaving en prostitutie	32
1 DE VROUWEN	37
7.1. 'the worst thing is the screwing'	39
7.2. waarom prostitueren vrouwen zich?	43
8. PROSTITUTIE EN DE ANDER	49
8.1. de mannen	51

8.2. de maatschappij	54
8.3. welk effect heeft onderzoek naar prostitutie op de onderzoeker?	57
9. SLOTBESCHOUWING	58
10. EPILOOG	60
1 BIBLIOGRAFIE	61

0. PROLOOG

Anthropological work, if it is to be in the nature of an ethical and a radical project, is one that is transformative of the self but not (...) transformative of the other. It demands a "relationship with the other, who is reached without showing itself touched" (Levinas 1987: 92)... or altered, violated, fragmented, dismembered (Scheper-Hughes 1992: 24).

Volgens Okely (1992) is een autobiografie belangrijk in zoverre ze relateert aan de antropologische onderneming, met name de keuze van het studiegebied, de 'veldwerkervaring', de analyse en de schriftelijke neerslag. Daarom een kleine historische achtergrond bij het wordingsproces van dit schrijven.

De keuze voor deze 'Anthropology at home' vloeit onder meer voort uit de 'culture shock' die ik ervoer bij mijn sollicitatie (in september 2000 op Free Clinic), toen ik vanuit het café 't Coninckske de mensen observeerde die stonden te wachten op de opening van de deur van Free Clinic om 14.00h. De chaotische toeloop van hun gehavende/beschadigde licha(a)m(en) (zelve(n)) is een *uncanny* beeld dat in mijn geheugen¹ gegrift zal blijven... Door het werken met deze mensen werd mij de ernst van hun fysieke, mentale en sociale letsels enkel duidelijker.

Deze thesis bood mij de mogelijkheid om een deel van de doelgroep van Free Clinic, met name de gebruikende, zich prostituerende vrouwen vanuit een antropologisch paradigma te benaderen.

Ik poog hierbij mijn ideeën over te brengen in een taal die verbindings/verwevenheden intact laat, een taal die enerzijds de

¹ Het geheugen zal ik (analoog aan Antze en Lambek: 1996) in dit schrijven beschouwen als een problematische en exemplarische site in het omgaan met de complexe verbondenheid van realiteit en fantasie in representatie en interpretatie; het evenwicht tussen reproductie en representatie, of feit en interpretatie, of herinnering en begrijpen.

afstandelijke, rationele traditie van mijn beroep en studie respecteert en anderzijds recht doet aan de geëmotioneerde levens die deze misbruikte en mishandelde vrouwen leiden - verminkt in hun begrenzing en verweving. De getuigenissen van de vrouwen van Free Clinic vormen de kern van dit werk. Ik heb getracht de wetenschappelijke standpunten hiermee te integreren, zonder afbreuk te doen aan de complexiteit van hun individuele ervaringen. Ik heb geprobeerd een 'taal' te vinden die iedereen de mogelijkheid biedt een stapje dichterbij de confrontatie met het onuitsprekelijke/onbeschrijfbaar te komen.

1. INTRODUCTIE

*De meest algemene reactie op wreedheden is om ze uit het bewustzijn te verbannen. Sommige schendingen van de maatschappelijke code zijn te gruwelijk om hardop te worden genoemd: dat is de betekenis van het woord **onuitsprekelijk** (Herman 2003: 12).*

Volgens Herman (2003) is het vertellen en onthouden van de waarheid omtrent vreselijke gebeurtenissen een voorwaarde voor het herstel van de maatschappelijke orde enerzijds en de genezing van de individuele slachtoffers anderzijds². Het gebeurt echter maar al te vaak dat er geheimhouding blijft bestaan, en dan komt het verhaal van de traumatische gebeurtenis(sen) niet naar buiten in verbale vorm³, maar in de vorm van (een) sympto(o)m(en).

Maar⁴ die [haar huidige echtgenoot] weet ook niks, ik heb hem niks verteld van die prostitutie, ik vind dat er bepaalde dingetjes zijn, ik voel mij dan wel ook hypocriet omdat ge ja, maar langst den anderen kant, het is zo delicaat, van ik kan wel tegen mijn dochter en tegen mijn man, zo van prostituee zo, ocharm. Dan wat begrip, maar uw eigen moeder, uw eigen vrouw, dat klinkt nog wel efkes iets anders é. (...) want uw eigen moeder of uw eigen zuster in de prostitutie... en daarom vind ik dat het beter is van het niet te vertellen⁵.

² Toch mogen we hierin niet overdrijven: "Remembering trauma may be personally empowering and sometimes leads to collective organizing. The inscription of trauma narratives may be a necessary, sufficient, and compelling means of establishing recognition. At the same time, such an identity politics can subjugate and immobilize victims in the very act of recognizing their suffering. The reason is that the political gains conferred by a victim identity are accessible only through expert discourses which have their own agendas and are themselves instruments of power" (Antze and Lambek 1996: xxiv).

³ Let wel: de verbalisering van trauma is op zichzelf niet verlossend, als deze niet cathartisch is door +/- symbolische verweving in een existentieel, +/- intersubjectief, +/- intercorporeel weefsel.

⁴ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostituee.

⁵ Deze vrouw heeft "antidepressiva en lexotan nodig om 'normaal' te kunnen blijven" (eigen woorden), zonder deze middelen vreest ze terug in de psychiatrie te belanden, ze leeft in een bibberend lichaam.

De symptomen van ontreddeering bij getraumatiseerde mensen - in casu gebruikende prostituees - vestigen de aandacht op het bestaan van een onuitsprekelijk⁶ geheim en leiden tegelijk de aandacht ervan af. Dit is het duidelijkst te zien aan de manier waarop deze getraumatiseerde vrouwen afwisselend (en tegelijkertijd) in een toestand van verdoving verkeren en de traumatis(ch)(e)rende gebeurtenissen opnieuw beleven.

Om dan maar met de "'deur'⁷ in huis te vallen": een metafoor die een cliënte gebruikte om sex met klanten te omschrijven.

Prostitution: what is it? It is the use of a womans's body for sex by a man, he pays money, he does what he wants. The minute you move away from what it really is, you will have a better time; it is more fun; there is plenty to discuss; but you will be discussing ideas, not prostitution. Prostitution is not an idea. It is the mouth, the vagina, the rectum, penetrated usually by a penis, sometimes hands, sometimes objects, by one man and then another and then another and then another and then another. That's what it is (Letiche and van Mens 2002: 179).

2. ONDERZOEKSMETHODEN

⁶ 'Onuitsprekelijk' is wellicht dé definitie van 'geheim': het is een gat, gaping, leegte die inzuigt.

⁷ "Ik doe mijn deurtje open, ze komen binnen... en dan gaan ze weer naar buiten."

"The anthropologist is a human instrument studying other human beings and their society" (Powdermaker 1967:19)⁸.

Deze verhouding tot en omgaan met de Ander omvat verschillende momenten en fasen in een onderzoeksproces. Kennisoverdracht en representatie⁹ hebben zowel met epistemologische uitgangspunten en methodologische keuzes te maken, als met de wijze waarop ik mij positioneer tegenover deze vrouwen en een plaats geef aan hun verhalen (Davids & Willemse 1999: 13).

De kennis hier weergegeven is geen objectief gegeven, gezien het onmogelijk is de individualiteit te bannen: "participants can be both subjective and objective, and observers can be both subjective and objective" (Harris 1990: 50). "Feiten worden niet verzameld, maar in een proces van kennisvorming waarin het dialoog met 'onderzochten' op de voorgrond staat geconstrueerd" (Kloos 1991: 171). De hier verzamelde gegevens zijn dus constructies op twee niveaus: geconstrueerd door de vrouwen en verder door mijzelf. Dat dit niet altijd evident is, beschrijft Nencel (1999) in haar artikel - met veelzeggende titel - 'Ongezegd, onverteld, onuitgesproken', waar zij de verschillende aspecten van de ontmoeting met de 'Ander' analyseert. Vaak waren stiltes, korte antwoorden of leugens de enige reacties op haar vragen. Toch kreeg ze het voor elkaar om materiaal te vergaren over de constructie van hun *genderidentiteit* en over hun marginalisering als vrouwen en prostituees: "een hulpmiddel bij het oplossen van dit raadsel was reflectieve analyse, die het proces van het verzamelen en vormgeven van kennis in het veld blootlegde als een meervoudig

⁸ Zie Peter Kloos, "Antropologisch veldwerk", in: *Culturele antropologie: een inleiding*, p. 170

⁹ In de semiotiek wordt elk beeld dat verwijst naar iets anders (het teken en het betekende) als representatie opgevat. In veel studies wordt representatie gezien als uitbeelding, weergave, voorstelling in taal of beeld gerelateerd aan beeldvorming. In deze thesis verwijst representatie ook naar de verbeelding van de relatie tussen onderzoek(st)er en druggebruikende prostituee, oftewel tussen het Zelf en de Ander.

gelaagde aangelegenheid" (Nencel 1999: 15).

Hastrup (1995) gaat ervan uit dat de constructie van identiteit het product is van interactie:

Concerning cultural identities,... they can be elicited neither from spoken words nor written forms. The recollection of the 'rules', which makes actions possible, is not stored in texts or in linguistic categories, but in social habit-memory. This is (...) an embodied set of social practices that are transferred through various types of action. If recollection is embodied rather than written, this implies that there can be no cultural identity outside the collective social experience (Nencel 1999: 15-16).

Butler (1990) definieert gender in vergelijkbare termen:

Gender proves to be performative - that is, constituting the identity it is purported to be. In this sense gender is always a doing by a subject who might be said to preexist the deed (Nencel 1999:16).

Het verloop en de betekenis van dit onderzoek werd sterk bepaald door - en fluctueerde met - de mettertijd bestudeerde literatuur en de gesprekken met de onderzochte vrouwen. Ook, gezien ik het instrument van onderzoek ben, betekende dit dat mijn individuele kenmerken hierbij van invloed waren. De resultaten van dit onderzoek werden dus sterk bepaald door o.a. mijn uitgangspunt, mijn persoon(lijkheid), mijn opleiding en mijn statuut als ambulante drughulpverlener, mijn leeftijd en mijn gender (door dit laatste kenmerk heb ik ervoor gekozen mij te focussen op vrouwelijke respondenten, hoewel ik de idee dat vrouwen een gemeenschappelijke belevingswereld delen hierbij ook wil problematiseren):

De notie 'gender bonding' (Nencel 1996: 9) brengt immers het

gevaar met zich mee dat impliciet een essentialistische, biologische opvatting van vrouwelijkheid en mannelijkheid wordt gehanteerd. En dat terwijl we met het begrip gender juist het geconstrueerde karakter van mannelijkheid en vrouwelijkheid, en zelfs van lichamelijke, willen benadrukken (Davids & Willemse 1999: 10).

In het onderzoek van Nencel wordt de vanzelfsprekendheid van overeenkomende genderidentiteiten als basis voor grotere solidariteit en openheid, geproblematiseerd. Ze stelt dat de rol van gender in de interactie met betrokkenen moet worden onderzocht en niet verondersteld.

Op een algemener niveau kan wel gesteld worden dat vrouwen een andere kijk op de werkelijkheid hebben: "Mannen en vrouwen kijken verschillend naar de werkelijkheid, zowel in het dagelijks leven, als in de wetenschap waarin een viricentrisch, mannelijk perspectief domineert" (Kloos 1991: 174).

Dit werk berust noodzakelijk op een veelzijdig waarnemen: lezen, kijken en zien, voelen, vragen en vooral luisteren. De visuele waarneming is belangrijk omdat sommige handelingen zo vanzelfsprekend zijn dat het moeilijk is om ze te verwoorden. Daarnaast is er vaak een grote discrepantie tussen wat mensen zeggen dat ze doen en wat ze feitelijk doen (idee - praxis). Taal wordt vaak gebruikt om iets - naar conventionele normen - mooier te maken en/of te verhullen, eerder dan om iets te onthullen; ook idealiseren is een aspect van de werkelijkheid, dat pas reliëf krijgt in combinatie met inzicht in wat mensen doen.

De mogelijkheid om direct, visueel waar te nemen wat er gaande is in een samenleving is vaak alleen mogelijk door participatie in de gebeurtenissen. In dit geval zijn de mogelijkheden daartoe uiterst beperkt.

Een zeer groot deel van de hier verworven informatie berust op gesprekken van uiteenlopende aard, op een diepte-interview,

egodocumenten, op verslaggeving van medische en psychosociale cases (theorieën en feiten) en wetenschappelijke literatuur. Dit alles is aangevuld met technische hulpmiddelen, historische diepgang, een stratenplan, een vragenlijst,...

Nencel (1999) benadrukt het belang van de invloed van de *gevoelsdaad* op het veldwerk. Ze beschrijft drie dimensies: (i) gevoel als emotie, (ii) gevoel als vermoeden of verdenking, (iii) gevoel als gewaarwording: "in deze verschijningsvorm betekent voelen in veldwerk het ontvangen en gewaarworden van opgeroepen en belichaamde betekenissen en emoties".

We leren dus niet enkel door het visuele en het verbale, maar door al onze zintuigen, door onze lichamen en ganse wezen in een totale praxis. "We use this total knowledge to *make sense* literally of the recorded material" (Okely 1992: 16). Artaud (1976) spreekt van 'the mind in the flesh'. "Bourdieu notes how the body can be treated 'as a memory' (1977: 94), it cannot always be consciously controlled. (...) He or she has to change or superimpose new experience upon past embodied knowledge (Mauss 1938), and come to terms with a changing self embodied in new contexts" (Okely 1992: 16).

3. PROBLEEMSTELLING

In het bestek van deze thesis tracht ik dus te kijken naar de (zelf)beleving van druggebruikende en zich prostituerende vrouwen. Inzicht in de beleving van de druggebruikende prostituees werd verworven door middel van literatuurstudie (epistemologie), etnografisch veldwerk (het maatschappelijk veld) en een diepte-interview met een ex-gebruikster/prostituee: hoe percipiëren en beleven deze vrouwen zichzelf?

Wie het begrip cultuur gebruikt abstraheert van de afzonderlijke individuen die een cultuur dragen. De overzichtelijkheid die daardoor ontstaat is verleidelijk maar niet zonder nadelen (...)
(Künzel 1997)¹⁰.

Hierbij streef ik niet naar representativiteit en conclusies omtrent de prevalentie of de omvang van het fenomeen, noch pretendeer ik objectiviteit of universele geldigheid; veeleer is dit een onderzoek naar de aard van het verschijnsel op basis van persoonlijke reflecties en verworven inzichten in het (zelf)verstaan van deze vrouwen. Het is dus onmogelijk, evenmin wenselijk om te generaliseren; ik tracht geen oorzaak-gevolg relaties te beschrijven; noch probeer ik bovenstaande probleemstelling te herdefiniëren als pathologie (medicalisatie) of misdaad (criminalisatie). Het is een poging om de diversiteit weer te geven in de 'uniformiteit' waarop deze vrouwen hun genderidentiteit (re)produceren.

To avoid ethnocentric and moralising recasting, the understanding should start endogenously from the embodied knowledge and local meanings, and not primarily from the overarching logic of violence intrinsic to the state, (...) or the globalising, criminalising economies (Devisch 2003: 176).

Deze monografie beoogt inzicht te geven in uiterlijk en

¹⁰ Citaat uit de cursus 'de antropologische studie van hedendaagse cultuurcontacten', eerste semester 2003-2004, van professor Foblets; uit: Rudi Künzel, *Beelden en zelfbeelden van middeleeuwse mensen. Historisch-antropologische studies over groepsculturen in de Nederlanden*, SUN, 1997, 23.

achtergrond van andere manieren van (be)leven van de hier bestudeerde vrouwen. Vrouwen 'in the grip of a constant disruption of containment', wiens levens geconstrueerd zijn op een sokkel van pijn. Het wetenschappelijk taalgebruik is niet zonder meer de beste manier om dat te doen (Kloos 1991: 180).

De vraag dringt zich op of 'taal' sowieso de realiteit waarheidsgetrouw kan weergeven? Of sociale gebeurtenissen en processen kunnen gerepresenteerd worden door woorden?

There is no proper representational language and narrative mode to recount one's feeling and what the body is saying about itself, and its needs and desires (Devisch 1999: 67).

De studie van druggebruik en prostitutie dwingt ons te reflecteren over het taal/lichaam dualisme omdat het noodzakelijk lichaam en betekenis inhoudt, actie en sociale rol(len), vlees en moraliteit, het fysieke en het sociale. Normale 'nette' dualiteiten van lichaam en geest, attitudes en observaties, zelf en de Ander verdwijnen wanneer we prostitutie gaan beschouwen (Letiche and van Mens 2002).

Daarom wil ik vanuit een kritische antropologie mede een poging doen om de dialectiek Ik/Ander binnen dit fenomeen, en de daaruit voortvloeiende alteriseringsprocessen hier te beschrijven - of eerder (en liever) dit abnormaliseringsproces te problematiseren.

Deze thesis is dan ook het resultaat van persoonlijke ervaringen, selectie en constructie; van theoretische kennis en de realiteit van deze vrouwen, die 'an sich' twee ontologisch verschillende categorieën zijn.¹¹ Het maakt dit werk tot een 'interpersoonlijke dynamische ervaring'.¹²

3.1. doel

Inzicht verwerven in de (zelf)beleving van de druggebruikende

¹¹ Gebaseerd op 'The dialectics of production' in Kloos, 1996.

¹² Term geleend uit J. Okely, "Anthropology and autobiografie. Participatory experience and embodied knowledge", waar zij op p. 1 Scholte citeert.

prostitutie door middel van literatuurstudie en etnografisch veldwerk: hoe percipiëren en beleven deze vrouwen zichzelf/hun lichaam/body-self?

"Anthropology exists both as a field of knowledge (a *disciplinary* field) and as a field of action (a *force* field). Anthropological writing can be a site of resistance" (Scheper-Hughes 1992: 24-25).

De bedoeling van dit schrijven is een 'plaats van reflectie' te bieden, inzichten te leveren die de betrokkenen/hulpverleners/maatschappij in staat stelt de schade te beperken en de levensomstandigheden van deze vrouwen te verbeteren.

3.2. beperking en begrenzing

We do use our embodied selves as a point of reference, even in the most abstract theoretical discussions (...). Distortions remain reflections of my own embodiment, not theirs (Featherstone ea. 1991: 96).

Participeren is geen kwestie van alles of niets: zo zijn er tal van activiteiten waaraan ik niet kan of mag deelnemen, bijna alle? Mijn (veld)werk vindt plaats onder fysiek en psychisch moeilijke omstandigheden, in een samenleving/subcultuur die van heel andere waarden en normen uitgaat dan ik van huis uit gewend ben. Dit alles dient gesitueerd te worden binnen de grenzen van wat ik fysiek/psychisch en moreel aankan.

Verder wordt dit participerend onderzoek gekenmerkt door een aantal andere beperkingen:

-het is van vrij korte duur, wat betekent dat het een momentopname betreft;

-het is alleen mogelijk in een betrekkelijk kleine, overzichtelijke kring van interactie;
-er dient ook rekening gehouden te worden met de conflicten en verschillen tussen de betrokken vrouwen;
-er is een constant voelbaar spanningsveld tussen participatie (betrokkenheid/deelnemen) en observatie (afstand houden/distantie);
-het alomvattende/multiple/pluriforme en tegelijkertijd amorfe van dit onderzoeksveld werd onvermijdelijk deels geprojecteerd in het - voor mij - moeilijk afgrensbare, mogelijk chaotische en deels gefragmenteerde van dit schrijven;
- 'last but not least' zijn er wel 1001 manieren/perspectieven vanwaaruit de 'realiteit' - in het bijzonder aan de zelfkant van de gevestigde maatschappelijke orde - kan begrepen worden, wat dit werk noodzakelijk reduceert tot een welwillende poging tot...

3.3. actualiteit

The body, (...), that returns, stubbornly and excessively, in addiction discourse, does not return us to a stable human identity or natural being, but rather testifies to a materiality that resists these categories. If (...) one can only be a modern subject by running the risk of addiction, (...) this subject of addiction is what Donna Haraway¹³ would call a cyborg: inhumanly technical in its constructed humanity; always already embodied, but never substantially enough to be able to police its borders and be sure of its form. Culture itself, under the pull of addiction, becomes cyborgian: (...). Such ontological instability is not easy to endure. Anguish and ecstasy color addiction discourse, and deep repetitiveness marks it. Repetition can signal control or the loss of control, and the figure of addiction is lodged ambivalently in between, signifying both and neither. Addiction, consequently, explains

¹³ Zie Donna Haraway. *Simians, Cyborgs and Women: The reinvention of Nature*. New York: Routledge, 1991.

both too much and too little; but we seemingly cannot do without it. Our culture's addiction to addiction constitutes one of the fault lines that cultural studies most urgently needs to explore (...) (Brodie & Redfield 2002: 15).

4. SETTING

4.1. etnografische beschrijving van de buurt

In welke ruimte/habitat bewegen de vrouwen zich?

De wijk rond het De Coninckplein (DCP) in Antwerpen heeft een

bijzondere positie in de stad: het is/(was?) 'een wijk zonder gezicht, een toekomst zonder woorden'¹⁴. Hij wordt tegelijkertijd opgezocht en ontweken. Het is de plaats waar informeel maar ook zeer zichtbaar geleefd wordt en dat vaak door groepen die elders in de stad niet aan hun trekken komen. De wijk is - getrouw aan zijn verleden - een passantengebied. Een plek zonder eigen identiteit. Of, vraagt Blondeel (2001) zich af, zou het profiel van de wijk er juist in bestaan dat het veelvoudig en onstabiel is - een beetje alles tegelijk en niets voor altijd?

"Hoewel de termen 'wijk' en 'buurt' gebruikt worden, is er geen sprake van een gebied dat zichzelf ruimtelijk of sociaal als één geheel ervaart" (Blondeel 2001: 27). "Blijkbaar is het gebied gespecialiseerd in de dubbelzinnigheid tussen opzoeken en ontwijken (...). Een riskante plek die tegelijk fascineert en afstoot" (Blondeel 2001).

¹⁴ Uit: Blondeel, Paul. De Wachtzaal van de Stad, de reconstructie van duurzame praktijken bij wijk- en stadsontwikkeling. Eindrapportering De Coninckplein, juli 2001.

Morfologische analyse toont een wijk in de schaduw van de oudstadspoort, een wijk die haar identiteit ontleent aan wat er net naast ligt: onder andere het station.

De wijk wordt vandaag nog 't Faboert' genoemd (naar 'de Faubourgs': mensen die om een of andere reden buiten de stad/de samenleving stonden), de wijk waar het burgerlijke fatsoen zijn tegenbeeld vindt.

Op en rond het De Coninckplein is 'zichtbaar zijn' minder riskant¹⁵, daar waar andere kwetsbaren ook zo zichtbaar aanwezig zijn.

De bermuda-driehoek is dat hier. We krijgen geen buurtkrant, de stad komt niet langs, we krijgen van niets informatie. Als ze hier over zouden vliegen, hun vliegtuig zou in een zwart gat vallen. Rubens, intro (Blondeel 2001: 92)

De Coninckplein en omgeving wordt beschreven als een allotopie, een plaats van vele verschillen¹⁶, die zich perfect inschrijft binnen dit gebied tussen binnenstad en voorstad, een plek voor uitzondering.

4.2. etnografische beschrijving van de werksetting

Wat is mijn werksetting?

Free Clinic is een Medisch Sociaal Opvangcentrum (MSOC), gevestigd in de Van Arteveldestraat 64, te Antwerpen. Het MSOC wil een antwoord bieden op lacunes in de gezondheids- en welzijnszorg met bijzondere aandacht voor iedereen die door het gebruik van

¹⁵ Noot: met de huidige wijkontwikkeling en sanering van de stationsbuurt (onder meer door de vernieuwing van het station, de heraanleg van het koningin Astridplein, de inplanting van de nieuwe bibliotheek en de plaatsing van camera's op het De Coninckplein) en de bestrijding van alle 'overlast' door de politie zal de buurt zoals hierboven geschetst vermoedelijk in de nabije toekomst ophouden te bestaan.

¹⁶ *Uit: De Meulder, Bruno e.a. 'Hier doen wij dat zo', Lokale vertogen en praktijken met een weerslag op de stedelijke ruimte. In opdracht van het Sociaal Impulsfonds van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. 'In de schaduw van de vesten'. Het De Coninckplein en Antwerpen Noord. De morfologische transformaties van een glacis tot een grootstedelijke schaduwzone. Juli 2001.*

illegale drugs problemen ondervindt. Het is een gespecialiseerd centrum dat, in dialoog met andere organisaties, het welzijn van gebruikers van illegale drugs behartigt en hierin een voortrekkers- en pioniersrol opneemt. Ontwenning kan een optie zijn maar is geen voorwaarde tot behandeling. Free Clinic ontwikkelt strategieën die de schade door druggebruik wil beperken, eerder dan het gebruik zelf te bestrijden, dit wordt 'harm reduction' genoemd. De kernopdracht is het verbeteren van het fysieke, psychische en het maatschappelijke welzijn van deze gebruikers. Hiervoor richt de organisatie zich ook naar het beleid en andere maatschappelijke instanties. Het hierboven beschrevene geldt ook voor de gebruikende prostituees: concreet kunnen deze vrouwen onder meer voorlichting genieten (condooms en beppies worden verstrekt), ze krijgen kansen op lichamelijke verzorging, medische consultatie, doorverwijzing en begeleiding naar abortuscentra (indien gewenst), spuitenruil, methadon (en/of andere medicatie), een tas koffie, een babbel, sociale- en administratieve hulp en eventueel therapeutische begeleiding; ook op politiek vlak worden standpunten ingenomen (actueel - november 2003 - is de 100-dagen actie van de antwerpse politie).

5. SET

5.1. the body-self

Onderstaand citaat werpt een blik op het paradoxale karakter van een ondraaglijk leven: 'making the unbearable, bearable by living an unbearable life':

I was brought up to be ashamed of my body. I use blood, urine and shit as a metaphor because this is what I am.' The literalization of the body as self is a rather dramatic example of collapsing the form of identity into the form of the body (Moore 1999: 162).

Historische en sociale wetenschappen tonen dat de groeiende sociale hiërarchie in de westerse maatschappij een taboe legt op de meeste transgressies van de lichaamsgrenzen¹⁷. Er zijn verschillende kanalen waardoor de cultuur inwerkt op de lichamelijke beleving van 'illness'¹⁸.

"[O]ur bodies, not less than anything else that is human, are constituted by culture" (Bordo 1993: 142). "Female bodies have historically been significantly more vulnerable than male bodies to extremes in ... cultural manipulation of the body" (Bordo 1993: 143). Working from a feminist social constructionist perspective, Bordo traces this female corporeal vulnerability not to anatomical differences between males and females, but to cultural forces themselves, forces which have defined women (...) as the object of masculine desire. MacSween reinforces this point when she claims that "[I]t is not the body itself which makes women 'passive vessels', but how that body is socially constructed" (MacSween 1993: 50). (Weiss 1999: 98).

Het lichaam, hoewel een fysieke entiteit, volstaat dus niet om een persoonlijke of sociale identiteit op te bouwen. Het is niet - en kan nooit volledig stabiel zijn als beginpunt voor een identiteit. "Bodies are the site where subjects are morphologically and socially constructed, they mark the intersection of the social and the symbolic; each subject's relation with his or her body is both material and imaginary" (Moore 1999: 168).

(...) the body cannot take any form without being subjected to

¹⁷ [meer precies]: de lichaamsgrensoverschrijding publiekelijk omhult met taboes, pijnlijkheid, normalisering.

¹⁸ Niet alleen taal speelt een rol in het proces van betekenisgeving en vormgeving aan ziek-zijn: "Het is vooral ook via zijn lichaam en vanuit de lichaamsbeleving dat het subject vorm en betekenis geeft aan zijn relevante sociale en natuurlijke leefwereld, en hierdoor zelf wordt geconstitueerd. Devisch (1983) bestudeert de interrelaties tussen lichaam en socio-cultuur in termen van 'metaforisatie', 'symbolische transformatie' en 'transferentie' *sui generis*. De drie termen zijn ongeveer synoniemen en verwijzen naar de manier waarop het lichaam het gebeuren in de omringende sociale en natuurlijke wereld 'verwerkt' (Van der Geest 1983: 20).

representation. The human body is never just a natural body, but always has imaginary and symbolic dimensions. This symbolised body is necessary not only for a sense of self, but for relations with oneself and with others. It is symbolism that brings us into being, and hence the necessity for bodies to be brought into relation with representation and with language. This is not just another way of saying that bodies are socially constructed, but is rather to say that the very experience of embodiment entails a confrontation with the imaginary and the symbolic (Moore 1999: 163).

Er is dus niets natuurlijk (in biologisch reductionistische zin) aan sex, sexuele relaties, sexualiteit of gender.

María Epele (2001) suggereert dat vrouwen lijden aan een gendered 'artificial scarcity' als resultaat van de commodificatie door hun sexwerk.

The circuit related to drug consumption (...) questions the imaginary gender relationships underlying the street culture. By producing an 'artificial scarcity', male dynamic intervention in the female economy of desire and need allows men to reinstate these imaginary gender roles, forcing women to return to their submissive positions (Epele 2001: 162).

De dynamische processen die hierbij hun lichamen beïnvloeden zijn objectificatie, fragmentatie en re-appropriatie.

Laat ons nu even kijken naar het lichaam als 'technologie' om drugs op te sporen en te consumeren: "the addict regards his body impersonally as an instrument to absorb the medium in which he lives" (Melley 2002: 44)¹⁹.

"It is not I who become addicted, it is my body"
(Melley 2002: 45).

¹⁹ Het artikel van Timothy Melley: 'A Terminal Case. William Burroughs and the Logic of Addiction.', is terug te vinden in 'High Anxieties. Cultural Studies in Addiction.', uitgebracht door Brodie & Redfield (2002).

Burroughs representatie van het dilemma van de 'verslaafde' veronderstelt een extreem, oppositioneel, verzelfstandigd Cartesiaans dualisme, waarbij het 'zelf' de identiteit vormt, en het lichaam verwordt tot te controleren externe materie. In deze zienswijze resulteert verslaving in subjecten die vechten tegen een controlerende omgeving, inclusief het eigen lichaam.

Verslaving verschijnt als een paradox van belichaming: verslaafden die een functioneel en controleerbaar lichaam willen, moeten hun gebruik staken, maar, ontwenning betekent gevangenschap in een grotesk en oncontroleerbaar lichaam. Gek genoeg is dus het gebruik dat het initiële probleem veroorzaakt, tegelijkertijd het antidotum. "The pharmakon (drug, poison, magic charm), notes Jacques Derrida, will always be understood both as antidote and as poison" (Melley 2002: 45). Voor William Burroughs is intoxicatie de enige manier waarop de junkie een afschuwelijke herbelichaming kan voorkomen.

Uit gesprekken met collega's blijkt dat de druggebruikende vrouwen in Free Clinic hun lichaam beschouwen als een gebruiksvoorwerp: functioneel en niet-eigen. Ze zorgen voor zich'zelf' door pijn weg te werken middels gebruik, waarbij ze hun lichaam verminken. Deze destructieve splitsing tussen denken, voelen en lichaam leidt tot een vervreemding van het eigen lichaam. Paradoxaal genoeg hebben ze verminking nodig om 'niets te voelen' en tegelijkertijd terug contact te kunnen maken met hun lichaam.

Het meest voorkomende trauma bij deze vrouwen is sexueel misbruik.

5.2. trauma

Voortaan is iedere relatie, van de meest intieme familiebanden tot de meest abstracte sociale en religieuze affiliaties, doortrokken van een gevoel van vervreemding, van verlies van verbondenheid. Wanneer het vertrouwen weg is, voelen

getraumatiseerde mensen zich meer verwant met de doden dan met de levenden (Herman 2003: 76).

De studie van trauma's geeft aanleiding tot zulke hevige controverses dat het van tijd tot tijd taboe wordt, gezien hierbij herhaaldelijk op het ondenkbare gestoten wordt.

Wie (psychische) trauma's bestudeert is getuige van gruwelijke gebeurtenissen en komt oog in oog te staan met de kwetsbaarheid van mensen in hun - natuurlijke - omgeving en met het vermogen tot kwaad doen dat in de menselijke natuur besloten ligt (Herman 2003).

Het beschadigde zelf.

Tijdens de ontwikkeling van een individu ontstaat normaliter een gevoel van veilige²⁰ verbondenheid met het eigen lichaam, waardoor lichaam en geest als een geheel kunnen worden ervaren, als een Zelf - onderscheiden en afgescheiden van de Ander.

Zelfrespect wordt onder meer beïnvloed door de wijze waarop het eigen lichaam wordt beleefd.

In de DSM-IV (APA, 1994) wordt van trauma gesproken bij 'een gebeurtenis of een reeks gebeurtenissen die dood of ernstig letsel inhouden, of een bedreiging van de fysieke integriteit van de persoon of anderen'.

Vanuit een antropologische benadering/verwoording kunnen we spreken van een vermink(t)ing (zijn) in/van begrenzing/grenzen en verweving.

Bij het vaststellen in hoeverre sprake is van een traumatische ervaring staat de subjectieve beleving centraal, ernaast speelt uiteraard ook de objectieve ernst van het gebeuren een rol. Als de traumatische gebeurtenis gecompliceerd wordt door fysiek letsel, neemt de kans op schadelijke gevolgen toe. Traumatisering in de kindertijd gaat vaak gepaard met zelfdestructief gedrag.

²⁰ veiligheid wordt gecreëerd in de vorm van betrouwbaarheid, voorspelbaarheid en controleerbaarheid; veiligheid houdt ook begrenzing in, want grenzeloosheid geeft angst.

Elk nieuw trauma is opnieuw trauma ervaren, hertraumatiseert dus, en bevestigt het negatieve beeld dat men van de wereld en zichzelf heeft. (...) Verslaving, begonnen als overlevingsstrategie, wordt al snel (ook) hertraumatiserend. Door de voortgaande zelf-geïnduceerde traumatisering raakt het oorspronkelijke trauma steeds verder verborgen. Daarmee komen de hertraumatiserende gedragingen steeds meer op zichzelf te staan en worden steeds onbegrijpelijker en ongrijpbaarder. Dat vergroot de angst, het gevoel overweldigd te worden, de machteloosheid, de gevoelens van zinloosheid en het losgeslagen zijn. Wat opnieuw trauma betekent. Van der Kolk (1989) spreekt van 'verslaving aan het trauma' (Vos 1996: 17).

Freud sprak met betrekking tot het zich steeds weer opdringen van een traumatische ervaring van 'herhalingsdwang'. Aanvankelijk veronderstelde hij dat dit een poging was om greep te krijgen op een traumatische gebeurtenis. Echter, wat hij het 'demonische' karakter van de herbeleving noemde werd er niet voldoende door uitgedrukt. De herhalingsdwang leek zich aan elke bewuste intentie te onttrekken en bood koppig weerstand tegen verandering, toch bleek dat deze dwang tegelijkertijd de aanpassing bevorderde en levensbevestigend was; in plaats van 'herhalingsdwang' voerde hij later het begrip 'doodsdrift' in (Herman 2003).

(...)²¹ dan ben ik aan een hotel gaan staan, in 't putteke winter en ik stond precies aan de poorten van de hel, da was hel maar ik zat toen aan de speed- en afschuwelijk – en dan om den duur zat ik zo tot op 't tandvlees en ik had niels ne meer. 'K had mijn juwelen verkocht, dat vind ik nie spijtig, want materiële zaken interesseert mij niet, maar ik zat op het... psychisch, lichamelijk, ik was 43 kilo en dan (...)

Deze 'verminkte' vrouwen zijn met de vezel van hun bestaan verbonden aan hun eigen trauma, ze leven als het ware 'bij de gratie van de dood' (Devisch).

²¹ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostitutiee.

Een ver/ge-stoorde vorm van zelfvertrouwen/verzorging komt op tal van manieren tot uiting, onder meer in de vorm van chronische zelfmoordneigingen, zelfverminking, drugmisbruik, impulsief risicogedrag en een herhaaldelijk aangaan van gevaarlijke of op uitbuiting gebaseerde relaties. "Veel zelfvernietigende gedragspatronen kunnen worden opgevat als een symbolisch of letterlijk recreëren van de oorspronkelijke mishandeling" (Herman 2003: 215).

5.3. automutilatie²²

'all drugs and intoxicants constitute forms of self-destruction, or mutilation'

Self-Injury (SI) kan begrepen worden als een manier om controle te winnen over het lichaam. Het is een copingmechanisme dat werkt en is daarom moeilijk te stoppen. (Sexueel) misbruik kan meisjes/vrouwen leren dat hun lichaam 'is to be hurt and abused or manipulated by others'. Ze leren dat hun lichaam niet eigen is. Hun grenzen zijn variabel of niet bestaand. Automutilatie staat deze vrouwen toe hun lichaam terug toe te eigenen. Het helpt hun 'to illuminate or restore some basic boundaries lost due to trauma'. Door zichzelf te beschadigen kunnen ze zich 'echter' voelen, (af-)gescheiden, heel: zichzelf beschadigen en altereren (= controleren) hun lichaam. Zij en zij alleen zijn in 'charge of their body'.

On The Borders of Reality

I need to bleed to know im alive,
touch the scars - on the border of reality.
I need to bleed to make myself cry

²² Dit onderdeel is deels gebaseerd op de website <http://www.ruinyourlife.com> een 'Self Harm Community' voor mensen die automutileren.

I need the tears to know im alive.
And i wonder how often angels fall,
And how demons are forgiven in this hell i call earth,
What did i do to deserve this life?
What courage can i call to deserve my death?

Everyday i cut one more piece of myself away.....

~Jynx~

We kunnen bijna spreken van een perfectioneren van 'the art of self destruction/self preservation'. Het is het paradoxale gebruik van het eigen lichaam, dat als een functioneel instrument vernietigd wordt - zowel door gebruik als door prostitutie - om te overleven.

"The urge for destruction is also a creative urge."
Mikhail Bakunin.

Het gebied dat beschadigd is door gebruik - specifiek door sexueel misbruik - is dus dat van de grenzen. Een mogelijke functionele definitie van 'Self-Mutilation' die ik hier dan ook wens te hanteren is het 'Interpersonal (Boundaries) Model':

Self-mutilation is an attempt to create a distinction between self and others. It is a way to create boundaries or identity and protect against feelings of being engulfed or fear of loss of identity (Suyemoto 1998: 537).

In dit model dient automutilatie om op paradoxale wijze de grenzen van het zelf te definiëren, gezien de huid de meest basale grens is tussen zelf en ander en het bloed of het litteken een indicatie vormen van zelf-reëelheid. Verder dient automutilatie de paradoxale creatie van een onderscheiden en afgescheiden zelf-representatie, differentiërend tussen zelf en ander. Het lichaam is in deze zin een transitioneel object tussen leven en dood, deel

en geheel, binnen en buiten, zelf en ander.

6. DRUG

6.1. verslaving en cultuur

“Verslaving heeft niet zozeer met drugs te maken, het hangt vooral van menselijke ervaringen af.²³”

Volgens Van de Port (1998) ligt de relatie tussen een drug en zijn lichamelijke effecten (m.n. de roes) gecompliceerder dan vaak wordt gedacht. “Weliswaar wil de wetenschappelijke common sense nog altijd dat alleen de chemische samenstelling van de drug de blauwdruk levert voor de emotionele aard van de roes, in feite is al lang bekend dat de chemische samenstelling nauwelijks relevant is” (Van De Port 1998). Apotheker en chemicus Johnston constateerde reeds halverwege de 19de eeuw dat een drug niet alleen per persoon, maar ook per cultuur en per tijdperk een verschillende werking had. De socioloog Zinberg (1984) formuleerde deze inzichten opnieuw in de 20ste eeuw. Hij stelde het nog altijd invloedrijke model van *set* (de psychologische processen van de

²³ Definitie van verslaving volgens Tom Decorte op <http://www.law.ugent.be/crim/ISD/masternl.html>

gebruiker), *setting* (de sociale invloeden op die gebruiker) en *substantie* (de psychotrope eigenschappen van de drug) voor, waarbij de onderlinge interactie tussen deze drie aspecten de werking van de drug bepaalt.

Any individual's opinion as to the meaning of addiction is bound to be coloured to a large extent by the dominant attitudes within the culture he or she inhabits. Since these attitudes are by no means consistent across time, nation or even quite small sub-groups within society, the concept is certain to be a slippery one. Just like our beliefs about the drugs themselves, it is based on value judgements rather than any serious grip on 'the facts' (Robson 1999: 197).

Connections between our notions of "addiction" and "culture" (...) go far beyond the commonplace that addiction, like any representable entity or event, is a phenomenon with a cultural side to it. (...) addiction and culture become concepts that float and overlap, refer to and interfere with each other. (...) The two terms have very different valences - one is negative, the other positive; one evokes medical and legal questions and histories, the other essential human powers of expressivity, memory, and collective existence. On the occasions when they encounter each other, they seem inevitable opponents. Addiction is the sickness, culture the state of health; addiction arrives from outside and elsewhere, as a historical ontological accident, while culture radiates from the heart of individual, group, or species identity. On closer inspection, however, these binary oppositions dissolve into more complex affiliations. (...) A number of considerations suggest that these terms imply each other even more insistently than they oppose each other. We may note first that addiction is marked by the specificity of a culture. (...) Addiction, therefore, is nothing if not a cultural concept, despite its affiliations with scientific and medical discourse. But if our notion of addiction is culturally specific, so too is our notion of 'culture' (...) and within 'our culture' - uncertain entity

that is, with undeterminable, unpoliceable borders - addiction seems able to follow the term 'culture' wherever the latter drifts. Addiction, that is, appears to belong to culture as culture's own proper disease (Brodie & Redfield 2002: 1-4).

Avital Ronell has pressed the question of addiction to the point where addiction becomes a name for 'the structure that is philosophically and metaphysically at the basis of our culture' (Brodie & Redfield 2002: 5).

6.2. verslaving en consumptie

Junk is the ideal product (...), because the junk merchant does not sell his product to the consumer, he sells the consumer to his product (Brodie & Redfield 2002: 43).

Deze passage berust op dezelfde omkering van menselijke agency, te vinden in Marx's discussie rond handelswaar-fetishisme: dealers zijn instrumenten van hun krachtige handelswaar en junkies zijn louter te verkopen producten.

Consumptie van de roes²⁴

Baudrillard beschrijft consumptie als een vorm van zelfreflectie, meer specifiek als een vorm van sociale zelfpositionering.

"Consumeren is voor Baudrillard in essentie het waarnemen van de eigen sociaal-economische positie, maar bovenal ook het waarnemen van het eigen maatschappelijke verlangen" (Van de Port 1998: 366), een waarnemen overigens dat de vorm aanneemt van een lichamelijke reactie. Baudrillard analyseert consumptie vooral in het licht van vervreemding, terwijl Miller juist de mogelijkheid benadrukt om via consumptie vervreemde betekenissen weer te incorporeren. Miller stelt dat de mens door te consumeren, zichzelf iedere keer opnieuw construeert: consumptie van het aangekochte object is het

²⁴ Gebaseerd op het artikel van Pepijn van de Port.

proces waarin de consument de betekenis ervan bewerkt om inzichten over zijn verhouding met de wereld te genereren. Ook de consumptie van een psychotroop product kan gezien worden als zelfconstructie.

Kijk,²⁵ ik ben niet trots op mijn druggebruik, maar ik heb er veel van geleerd, want dan gaan er deurtjes open. Er zijn bepaalde drugs, ik weet niet, ge kent 'The Doors', die groep (...) er is een boek van Aldous Huxley, en dat heet 'The Doors of Perception' en daar gaat het open en dan gaan er deurtjes open (...)

Cocteau construeert in de opiumroes een doorleefde ervaring van de imaginaire wereld uit de literatuur van de eeuw ervoor, die hij incorporeert in zijn eigen bestaan. Net als Cocteau's opium genereren de effecten van de morfine van Burroughs (1970) vooral een andere staat van zijn: de vergiftiging brengt hem een nieuwe wereld binnen. Hij probeert zichzelf met behulp van de lichamelijke verstoringen door het morfinegebruik in een antagonistische positie te brengen ten opzichte van de maatschappij. *Junkie* laat zich dan ook lezen als een doorlopend verslag van een oorlog tussen de junkie en de maatschappij. Niet alleen het leven van de junkie is een oorlog, ook de hele terminologie rond het gebruik van morfine doet aan een slagveld denken: de lichamelijke ervaringen worden beschreven in een idioom in termen van gevecht, angst, geweld en dood...

6.3. verslaving en prostitutie

Er wordt een boel onzin over drugs geschreven (...), die voorstelling wordt vaak beheerst door gebrek aan kennis, angst en de behoefte aan orde-op-zaken (Christiane F. 1980: 5).

"The stereotype of women drug users still remains as that of 'polluted' (...), they are portrayed as 'untrustworthy, immature, promiscuous, irresponsible, inadequate, unnatural, unfit mothers'

²⁵ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostitutiee.

whose drug use is regarded as 'symptomatic of an inadequate personality'" (Taylor 1993:5).

Druggebruik lijkt een paradoxale rol te spelen in prostitutie. De linken tussen druggebruik en prostitutie zijn beschreven in verscheidene studies, "there is disagreement, however, over the importance of prostitution in supporting drug use" (Taylor 1993: 71). Sommigen suggereren dat prostitutie de meest gebruikte praktijk is om de verslaving te voeden, anderen beweren dat dit niet het geval is (inclusief Taylor). Zij zag gedurende haar veldwerk in Glasgow enkel 6 van meer dan 50 gebruikende vrouwen in de prostitutie actief, waarvan alle 6 eerst andere manieren van financiële ondersteuning uitputten.

In Free Clinic bevroeg ik mijn collega's aan de hand van een vragenlijst: 70 van de 116 vrouwen in het programma prostitueerden zich ooit.

"Drug using women give different accounts of how they became sex workers as a way to satisfy their daily subsistence needs. Most of them started consuming drugs before they became engaged in prostitution" (Epele 2001: 169).

Ik ga er dus vanuit dat een belangrijk deel van de vrouwelijke prostituees in de prostitutie terechtgekomen is door het gebruik van drugs:

Cliënte²⁶ is door haar gebruik in een negatieve spiraal van dakloosheid, prostitutie en financiële problemen terechtgekomen. (...) Het lukt cliënte niet om zich langere tijd zelfstandig te handhaven: zelfs mits ambulante begeleiding hervalt ze steeds vrij snel in haar destructieve levensstijl met extreme (zowel op geestelijk als lichamelijk vlak) verwaarlozing tot gevolg. Gezien ze geen familiale ondersteuning kan genieten situeren de enige sociale contacten

²⁶ Citaat uit een psycho-sociaal verslag, ter aanvulling van de aanvraag tot een integratietegemoetkoming voor een gebruikende prostituee, vanuit Free Clinic.

zich binnen een gebruikersmilieu. Eenzaamheid speelt hier een grote rol. (...) Momenteel is het voor cliënte psychisch erg zwaar om met haar hiv-diagnose in het reine te komen. Het niet kunnen opnemen van de zorg voor haar kinderen is eveneens een blijvende bron van emotioneel leed. In het verleden opgelopen trauma's blijven tot op heden vaag en moeilijk bespreekbaar.

Omgekeerd, geeft ook de prostitutie vaak aanleiding tot een drugs carrière:

Maar²⁷ 't is een job die zo kapot maakt da ge om den duur, ik ben nie beginnen drugs te nemen om te experimenteren, maar 'k heb drugs genomen uit noodzaak om dat te kunnen volhouden, weet ge? (...) maar dan nog, dan komt ge thuis en dan is die vent zat en slagen en vernederingen, en ja (zucht), dus ik ging niet graag naar mijn werk, ik ging niet graag naar huis (zucht), dat is, ja, en voor dat vol te houden begint ge vanalles te slikken hé, voila. (...) Jaja, dan zit ge in die vicieuze cirkel van verslaafd. Pas op, ik had eerst een menselijke pooier, maar dan was de drugs, dat is ook een pooier, ja dat kan ook een pooier, daar geeft g'uw geld aan hé.

Volgens Thuijls, Zeegers en Goderie (2000) is de verslaving een overlevingsstrategie om aan een traumatisch leven het hoofd te bieden. Om aan drugs te komen, hebben de vrouwen geld nodig en prostitutie is voor hen – op een bepaald moment in hun 'carrière' – de enige manier om aan geld te komen. Maar om zich te kunnen prostitueren, hebben de vrouwen drugs nodig. Zo rapporteren injecterende gebruikers dat ze een dosis drugs gebruiken vooraleer ze aan het werk gaan; “they need to take a 'hit' to numb their awareness of the work they are doing” (Brewis and Linstead 2000). Een vicieuze cirkel:

A.²⁸ ziet er weer erbarmelijk uit. Ze is bij een 'kameraad' gaan

²⁷ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostitutuee.

²⁸ Citaat uit gespreksnotities met een gebruikende prostitutuee in Free Clinic.

slapen. (...) Ze gaat met die gast mee om coke te kunnen gebruiken. Hij belooft haar coke, video's ed. In ruil daarvoor moet ze hem seksueel bevredigen. Als ze geluk heeft is hij redelijk. In het slechtste geval laat hij haar heel de nacht niet gerust. De drang naar coke maakt, volgens A., dat ze met hem meegaat.

Ook Taylor (1993) beschrijft deze cirkel:

Despite Louise's earlier eulogy of the benefits of prostitution, part of the reason for her and others's increasing drug consumption was the nature of the job. Without exception the women disliked what they did and regarded it as morally reprehensible. Many of them also found what they did physically disgusting. Drugs were used as a mechanism to allow them to cope with the physical and emotional sides of their work, thus contributing to the increase in drug consumption (Taylor 1993: 73).

Er is geen beroepsgroep met zoveel verslavingsproblemen als prostituees. De uitoefening van het vak vindt plaats in een grijs gebied van legaliteit en gedoogde illegaliteit (Thuijls, Zeegers & Goderie 2000: 3-4).

Prostituees worden sociaal gediscrimineerd; er rust een stigma op hun vak. Voor straatprostitutees geldt dat in versterkte mate. De term 'heroïnehoer' spreekt voor zich...

de²⁹ kijk van de mensen op prostituees is heel negatief, ge krijgt nen stempel, ge zijt een hoer.

Kunnen we hier spreken van een 'scapegoating for the collective fantasy of evil' (Devisch)?

Maatschappelijke veroordeling³⁰ is mede oorzaak van het feit dat prostitutie zich afspeelt in een anonieme, deels illegale en

²⁹ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostituee.

³⁰ Cfr. het concept 'negatieve zelfdefinitie' van Paul Vandenbroeck (Mason 1989).

criminele sfeer.

In³¹ België is er absolute bekrompenheid (...), eng denkende mensen (...). Volgens de regering bestaat hier geen prostitutie, dat wordt zo gezegd in het buitenland. (...) dat wordt gewoon doodgezwegen, dat bestaat bij ons niet.

De subcultuur van de prostitutie kent raakvlakken met onder meer de wereld van de vrouwenhandel en de wereld van het zwart geld; er is een grote geldstroom tussen de drugswereld en wereld van de prostitutie (Thuijls, Zeegers & Goderie 2000: 5).

Op het eerste gezicht kunnen verslaafde straatprostituees sterke en felle vrouwen zijn die respect afdwingen door de manier waarop zij hun spel spelen en macht uitoefenen. Hun eigenwaarde is echter zeer kwetsbaar en zij verdringen hun emoties tijdens het werk door middelen te gebruiken. De vrouwen hebben in veel gevallen ervaring met seksueel misbruik of seksueel geweld in het verleden en het heden. De socialisatie rond seksualiteit komt bij deze vrouwen vaak neer op: vrouwen zijn er om de mannelijke seksualiteit te bevredigen. Deze norm hebben de vrouwen geïnternaliseerd. Karsten (1993) beschrijft prostitutie en verslaving als een overlevingsstrategie en vindt bij de meeste vrouwen een strategie om pijnlijke gevoelens te verdoven en macht uit handen te geven. Kenmerkend is dat ze bij deze groep vaak sprake is van problemen op verschillende leefgebieden: verslaving, mishandeling, traumatisch verleden, gezondheid, huisvesting, financiën. Deze problemen blijven vrij onzichtbaar door het isolement waarin de groep verkeert en het maatschappelijk stigma dat er op hun vak rust (Thuijls, Zeegers & Goderie 2000: 10).

Sekswerk is werk waaraan risico's verbonden zijn voor degene die het werk uitvoert. Het is een vak dat psychisch en lichamelijk beschadigend kan zijn en dat juridisch, sociaal en 'ruimtelijk',

³¹ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostituee.

dat wil zeggen in de ruimten waar het zich afspeelt, buiten de normale orde valt (Thuijls, Zeegers & Goderie 2000: 6). De plaats waar (verslaafde) sekswerkers hun diensten aanbieden en afhandelen staan maatschappelijk en politiek ter discussie³².

7. DE VROUWEN

De vrouwen zijn identiek en verschillend tegelijkertijd.

Onderstaand schrijven is gebaseerd op vier verschillende/gelijke groepen vrouwen: de prostituees uit Lima, Peru zoals bestudeerd en beschreven door Lorraine Nencel; de druggebruikende vrouwen uit Glasgow, Schotland waarmee Avril Taylor vijftien maanden op weg is gegaan; de 'drug-using sex workers' in San Francisco, onderzocht door María Epele; en tot slot de gebruikende prostituees van Free Clinic, aan wie ikzelf onder andere sinds oktober 2000 hulp verleen.

"Nencels boek is een uit tien deelverhalen opgebouwd verhaal over de complexe levens van een bijzondere groep vrouwen in Lima. Ze analyseert de wijze waarop de genderidentiteit van vrouwen die zich prostitueren, wordt geconstrueerd in sociale representaties en door de vrouwen zelf" (de Witte 1999: 62). Het onderzoek bestaat uit een tweeledige benadering van prostituees en prostitutie. Nencel tracht hierdoor zicht te krijgen zowel op de sociale representaties van deze vrouwen, als op de diverse wijzen waarop prostituees zelf hun genderidentiteit (re)produceren. Ze gebruikt hiervoor afwisselend de termen 'vrouwen die zich prostitueren' en 'prostituees'. "Hoewel prostituees zichzelf als 'prostitutiee' aanduiden vindt Nencel deze term te beperkt omdat het

³² In casu is dit het DCP en omgeving: cfr. 4.1. de etnografische beschrijving van de buurt.

vrouwen reduceert tot wat zij doen" (de Witte 1999: 62).

"De term 'gendered enclosures' staat voor een tweeledig proces: de (re)productie van genderbetekenissen in en buiten dominante discoursen en de 'performance' van genderidentiteiten door vrouwen die zich prostitueren" (de Witte 1999: 63).

Nencel stelt dat de beeldvorming rond prostitutie op essentialistische vooronderstellingen is gebaseerd en op starre wijze wordt gereproduceerd. 'Enclosure' verwijst dus naar opvattingen over gender en betekenissen van prostitutie, die door de geschiedenis heen steeds weer gereproduceerd zijn.

De zelf(re)presentatie van de vrouwen lijkt overeen te komen met de betekenissen geproduceerd binnen 'gendered enclosures'.

De (re)productie van een stereotiepe, essentialiserende beeldvorming van prostituees als zedeloze vrouwen maakt ze tot een afgebakende en herkenbare groep, die makkelijk te manipuleren is; de illusie wordt gewekt dat zij een vaststaande (gender)identiteit hebben. Door deze bevestiging dragen ze bij aan de processen van stigmatisering en marginalisering en de instandhouding van hun uitzichtloze situatie: het probleem van de prostitutie wordt gereduceerd tot het probleem van de zich prostituerende vrouwen³³.

Het team van het ocmw wil het leefloon van A. volledig afschaffen, voornamelijk omdat A. zich prostitueert en haar pooier al haar inkomsten, dus ook haar leefloon inpikt.

Met het concept 'casting identities' verwijst Nencel naar de sociale representaties van prostituees, en de op ervaring gebaseerde interpretatie van deze betekenissen door de prostituees zelf³⁴. De genderidentiteit van deze vrouwen lijkt rigide, in

³³ In november 2003 is de politie in Antwerpen gestart met een grootse actie: 'het opruimen van de prostituees'. Deze actie vertrekt vanuit de idee dat prostitutie (in dit geval: de prostituee) gelijk is aan overlast. Naar mijn gevoel zijn deze 'korte-termijn' acties geen goede politiek, want ze helpen de vrouwen niet uit hun ellende, daarenboven veronachtzamen ze de volksgezondheid.

³⁴ "However, within the street scenario there also exists an opposite model of prostitution. This contradictory image evoked by the speech of street sex workers sees prostitution as a means by which disadvantaged women break traditional gender stereotypes and can re-appropriate their bodies" (Epele 2001: 161).

tegenstelling tot de gangbare conceptualisering van identiteit als meervoudig en dynamisch.

"The feminine is plural, its 'self' is always somewhere 'in-between' body and consciousness - caught in an inability to ever be 'One'" (Letiche and van Mens 2002: 171).

"Irigaray's radical question is: *How does one free the feminine from phallogentricity? How can one assert a real relationship of 'otherness' wherein *différance* meets and interacts?*" (Letiche and van Mens 2002: 171).

7.1. 'the worst thing is the screwing'

De Vos³⁵ (2003) beschrijft drie werelden: de publieke 'officiële' wereld, de privé-wereld (van de eigen woning) en de 'uiterst privé-wereld' - zwarte kant - die niet meer in de woning ligt, maar terug in het publieke. Eén van de meest intieme zaken gaan sommigen terug in het publieke zoeken. Maar dan wel in de anonimiteit van het publieke.

Ge³⁶ ziet meer de rottigheid van de maatschappij, 'k heb in de marge van de maatschappij geleefd, en daar ziet ge al die advocaten en die mensen waar dat ge normaal gezien moet tegen opkijken, hoe varkens dat dat zijn in de stille uurtjes, in de 'wee wee hours', gelijk dat Frank Sinatra dat zo schoon beschreven heeft, zo in de uurtjes van de nacht. Zo ja, en dan ziet ge zo'n dinges en ja, en dan kunt ge niet meer normaal met die mensen omgaan.

Prostituees gebruiken technieken om controle te behouden over hun arbeidsproces, ze behouden de grenzen tussen *publieke* en *private* ruimte, tussen werk en niet-werk. Dit wordt ook de liminale status van de prostituee genoemd.

³⁵ *Uit:* De Vos, Els. Gender & Planning. Ruimtelijke patronen voor diversiteit in parken. Update leeswijze van de publieke ruimte. Gastcollege binnen het vak 'materiële cultuur'.

³⁶ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostituee.

This liminality arguably means that the place where prostitution happens, whether actual geographical location, part of the body or symbolic location (in terms of its positioning in the prostitute's psyche), is also crucial to the prostitute's sense of self, to their self-esteem. One might even suggest that the successful management of place marks female prostitutes out to themselves (and perhaps to others) as not being stereotypical fallen women (Brewis and Linstead 2000: 89).

Brewis en Linstead (2000) analyseren in hun artikel de manieren waarop vrouwelijke 'sex workers' 'their sense of themselves' negotiëren en construeren. Hun analyse werd gevormd door de suggestie dat in de 'act' van commerciële sex, het lichaam van de prostituee wordt geconsumeerd door de klant. Dit zou bepaalde druk kunnen leggen op de relatie tussen de professionele en private identiteit van de prostituee.

Voor deze vrouwen is hun 'echte' zelf gelocaliseerd buiten hun werk, verwijderd van de ontmoetingen met klanten. Volgens Nencel onderstreepten de verklaringen van de prostituees de non-existentie van hun eigen seksualiteit in hun werk: "De vrouwen verwerpen, zowel verbaal als non-verbaal, het idee dat seksualiteit deel uitmaakt van het prostituee zijn en dat promiscuïteit van betekenis is voor hun zelfdefinitie" (Nencel 1999: 21).

'Een baan als alle andere' is een uitdrukking die ik ongevraagd steeds te horen kreeg als de vrouwen hun werk beschreven (Nencel 1999: 21).

Het is volgens Nencel een verklaring die bedoeld is om tegenstand te bieden aan de universele definities van de prostituee die een essentiële rol spelen in de bepaling van hun sociale identiteit,

definities waarbinnen prostitutie als institutionalisering van promiscuïteit wordt beschouwd. Als deze vrouwen dus beweren dat het 'een baan is als alle andere', verklaren ze tegelijkertijd dat ze niet promiscue zijn.

De alomtegenwoordige macht die ideeën over promiscuïteit in de genderidentiteit van de prostituees bekleed, blijkt dus moeiteloos binnen te sluipen in de manier waarop ze zelf aan de verbeelding van hun genderidentiteit gestalte geven (Nencel 1999).

Deze ideeën over promiscuïteit worden ook hoorbaar in de manier waarop de vrouwen elkaar definiëren.

Taylor (1993) beschrijft hoe de attitudes van gebruikende vrouwen ten opzichte van zich prostituerende vrouwen verdeeld waren.

Sommigen veroordeelden prostituees, en zagen het als 'evidence of an intrinsic sexual deviance':

I don't know how they can do it. I think it must be something in some people. They just treat it like a nine-to-five-job. Even when they stop drugs they go back to it... it's something in them (Taylor 1993: 75).

Ook de geïdealiseerde relatie is een uiting van hun afkeer voor - en ontkenning van - promiscuïteit. De volgende passage is hiervan een mooi? voorbeeld:

Carmela's uitleg over haar ruzies met haar vriendinnen schilderde hen af als promiscue vrouwen die zonder succes met haar marido aan de haal probeerden te gaan. Maar de tegenverhalen wezen Miguels identiteit als de bron van het conflict aan. Door Miguels reputatie aan te pakken construeerden Cati en Anita een betekenis van vrouwelijkheid die impliceerde dat Carmela een hoer was. Carmela verdedigde zich door hetzelfde beeld over de andere vrouwen af te roepen (Nencel 1999: 25).

Volgens Brewis en Linstead (2000) is het voor deze vrouwen moeilijk om de grens tussen 'werk' sex en 'relationele' sex te behouden. "The management of identity in prostitution, then, while frequently pointing to a seeming need on the part of the prostitute to maintain boundaries between their commercial and non-commercial sexual activities, cannot be said to be uniform - it has like all social constructs, to be accomplished and is done so through a variety of means" (Brewis and Linstead 2000: 94). Deze verschillende manieren waarop prostituees het werk dat ze doen begrijpen - en de manier waarop ze het voor zichzelf en anderen voorstellen - duidt op een diversiteit van vertogen van prostitutie, sex en seksualiteit doorwelke de participanten in de sex industrie elkaar en hun klanten definiëren.

Werken³⁷ op straat wordt erg moeilijk, de meeste meisjes zijn verdwenen, ze heeft nu soms echt honger, dan komt gebruiken wel op de 2de plaats. Indien ze niet meer zou gebruiken zou ze zich nog altijd verder blijven prostitueren, omdat 'het is toch mijn eigen lichaam dat ik verkoop, ik doe er niemand kwaad mee, en ik misbruik het niet. Het is altijd makkelijk om op terug te vallen als je geen geld meer hebt.

"It is (...) through the more or less powerful operations of these various discourses that individual prostitutes strive to make sense of the work that they do, and re-construct the selves who do it" (Brewis and Linstead 2000: 94-95).

B.³⁸ vroeg naar mij, we hebben ongeveer twee uur gebabbeld. Ze slaapt terug op hotel en is duidelijk onder invloed van coke. Ik vraag mij af of hetgene ze over het verleden vertelt niet vaak een reconstructie is? Ze is (obsessief?) bezig met haar lichaam: verzorging, hygiëne (drie maal per dag een nieuw slipje, gezicht schuren,...): 'Ik heb mij vandaag al drie maal gewassen, ik heb altijd het gevoel dat

³⁷ Citaat uit gespreksnotities met een gebruikende prostituee in Free Clinic.

³⁸ Citaat uit gespreksnotities met een gebruikende prostituee in Free Clinic.

ik niet proper ben. (...) Deze nacht heb ik vier uur mijn mond aan het spoelen geweest met mondwater en de schimmel eruit zitten krabben. Soms stel ik mij zo op de rand van het bad [doet het voor op het tafeltje] en dan met de sproeier [om haar genitalieën te spoelen], maar de dokter zegt dat dat eigenlijk niet goed is, dan droogt het daar uit (...) maar ja, een vrouw moet toch proper zijn hé! (...) Ik voelde mij deze middag zo slecht, dat ik wou dood zijn, ik heb dan maar een gram coke gespoten maar het lukte niet, ik dacht, dan zal ik mij maar mooi maken, ik ben al onder de zonnebank geweest en morgen heb ik een afspraak met de kapper, dat kost wel veel geld, maar ik heb deze middag al 80 euro verdiend op een half uur, goed hé! Dan moet ik deze avond nog maar een paar klanten doen, gij zou veel verdienen op straat, veel meer dan met hier te werken!' Vooraleer ze buiten gaat vraagt ze nog of ze haar handen en gezicht mag wassen en of ik haar enkele condooms kan geven. De volgende dag komt B. binnen met kapotgelopen voeten, ze heeft de ganse nacht op straat doorgebracht, ik breng haar met een taxi naar het ziekenhuis.

7.2. waarom prostitueren vrouwen zich?

Nu³⁹ over die prostitutie: het is voor veel vrouwen - pas op want een vrouw zit helemaal anders in elkaar als een man. Voor een vrouw, een vrouw komt er nooit goed uit, die is psychisch altijd (stilte). Daar gaat ge kapot van. Met uitzonderingen, maar dat zijn dan misschien nymfomanen: vrouwen die, ik zie daar vrouwen die met een glimlach op hun gezicht in de prostitutie zitten. Ok, ze moeten er zijn...

"Prostitution implies a whole series of self/other relationships: (i) it has been identified with male 'needs' and 'pleasures'; (ii) it is associated with the exploitation and psychological 'pain' of women; and (iii) it has been called a business 'like any other'

³⁹ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostitutuee.

wherein women 'get ahead' (Letiche and van Mens 2002: 168).

Het antwoord op de vraag waarom vrouwen zich prostitueren werd vroeger vooral gezocht in pathologische persoonlijkheidskenmerken, later kwam de nadruk te liggen op traumatische ervaringen en onfortuinlijke omstandigheden.

Ik⁴⁰ vond het verschrikkelijk, ja en dat was...ik was thuis weggelopen op mijn 18, en dan loopt ge, komt g'in de Statiestraat terecht. Dat was in '75, dus dan was ik 18 jaar. Dus ge loopt van d'één ellende in d'ander. Ja, ik kwam mijn eerste man tegen en dat was een pooier, die heeft mij dus geweldig onder druk gezet, ik was ook heel bang, ik had dus van thuis niks meegekregen (...)

Het leven van een aan drugs afhankelijke persoon zit vol trauma; zowel door de verslaafde zelf uitgevoerd ten opzichte van zichzelf of aan anderen aangedaan, als door hem aanschouwd of zelf ondergaan. Dat dit meestal onder invloed gebeurt, dus in een toestand van veranderd bewustzijn, maakt deze situaties niet minder traumatiserend. Het gedrag dat met deze verdrongen en verdoofde trauma's te maken heeft is geen uiting van ziekte of gekte. Vos (1996) stelt (naar analogie met Freud) dat veel van deze gedragingen kunnen gezien worden als herhalingen van oorspronkelijke trauma's (re-enactment genoemd). Door het ontbreken van duidelijke grenzen in de relatievorming neigen getraumatiseerde gebruikers tot een voortdurende re-enactment van de misbruik-relatiestijl. Verslaafde, zich prostituerende incestslachtoffers maken dit inzichtelijk:

A.⁴¹ werd als kindje wakker terwijl haar vader haar penetreerde. Ze denkt dat ze toen twee à drie jaar was. Ze herinnert zich nog dat ze zei: 'Pappa niet doen!'. Vanaf haar drie jaar is ze bij haar boma gaan wonen. Op haar dertien jaar is ze door

⁴⁰ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostitutuee.

⁴¹ Citaat uit gespreksnotities met een gebruikende prostituee op Free Clinic.

grootvader lastig gevallen in de kelder. Ze heeft het tegen niemand durven vertellen en benadrukt dat moeder en grootmoeder hier niets van wisten. De jongste drie kinderen van de vijf waren door moeder niet gewenst, vermits die verwekt werden als vader dronken was. Moeder vindt haar een lastpost. A. voelt zich heel erg verstoten door moeder en mist een moederfiguur.

Trauma tast zowel de relatie van de mens met zichzelf als die met de omringende wereld aan:

-Respect wordt vervangen door overweldiging, vertrouwen door wantrouwen, angst gaat overheersen over gevoelens van veiligheid. Zelfrespect verdwijnt, respect voor anderen wordt angst voor de ander. De relatie met het eigen lichaam verandert drastisch; dientengevolge ook die met het lichaam van de ander. Van als veilig beleefde intimiteit kan geen sprake meer zijn (Vos 1996).

-Getraumatiseerde mensen hebben nauwelijks of geen positieve relatie met hun lichaam en een negatief zelfbeeld.

Ja,⁴² ik heb een heel negatief zelfbeeld dat mij ingepompt is door mijn moeder, door mijn eerste man. Van ge zijt niets waard, en wat denkt ge wel en dit en dat. (...) Ge wordt zo naar beneden gehaald, ja allee, in mijn geval was het door mijn moeder. 'K kost nooit iets goed doen euh ja, mijn eerste man ja, 'k kost ook nooit iets goeds doen en dat is precies of hij kost mij zo vernederen en dat is precies, of g'een sigaret uittrapt [doet dit voor met voet] en dan nog eens goed inwrijven, zo hé, zo voelt g'u zo laag en dan komt g'een beetje terug boven zo, en dan stampen z'u [stamp] terug de grond in en dan krijgt ge zo'n negatief laag zelfbeeld van uw eigen (...)

-Zorg voor zichzelf/het eigen lichaam is geen vanzelfsprekendheid. "As a defense mechanism, experiences of suffering and trauma produce an enlargement of the imagined distance between women and their own bodies" (Epele 2001: 170).

⁴² Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostitutuee.

(...)⁴³ maar ik heb een automatische piloot dan ingebouwd, mijn geest hebben ze niet, mijn lichaam kunnen ze nog geraken, maar mijn geest hebben ze niet. Dus, ik kost perfect, ja, ik lag daar maar mijn geest - ik was bijvoorbeeld een wandelingetje aan 't doen op de Keizerlei of zo, dus da was gewoon automatische piloot die ik heb ingebouwd, onbewust ja, uit overlevingsdrang zeker dat ik heb (...)

-Het lichaam verwordt tot handelswaar als gevolg van een extreem objectificatieproces. "This distance enables them to feel less involved in the many painful experiences to which they have been, or continue to be, subjected" (Epele 2001: 170).

(...) Voor⁴⁴ de geestelijke gezondheid en dan vooral voor vrouwen is het heel slecht, ja. Ge blijft geestelijk niet gezond, nee. Ge krijgt kronkels en alles en het is vreselijk om die vreemde handen op uw lijf te voelen zo, ja, afschuwelijk. Voor mij, dat is mijn ervaring dus, iedere keer opnieuw dus, ik heb die automatische piloot, dus mijn ziel ging uit mijn lichaam precies totdat (...)

-Prostituees rapporteren enorme problemen met zelfrespect en de onmogelijkheid om (gezonde) persoonlijke relaties te creëren en/of te onderhouden:

Ze⁴⁵ komt nog eens binnenwaaien. Ze wil bij de dokter komen want ze voelt zich voortdurend erg moe. Daarnaast vraagt ze ook om kleding. Op het moment is ze niet zo veel aan het gebruiken volgens eigen zeggen. De krapwonde op haar buik ziet er bijgevolg tamelijk goed uit. Nadat ze even weg geweest is bij haar vriend, een tweetal maanden geleden, is ze nu weer bij hem. Hij is niet meer zo agressief als ervoor, heeft haar niet meer van het kastje naar de muur geklopt. (...) Ooit heeft hij haar, zonder jas en schoenen in de auto gesleurd en ergens in Nederland (...) in een bos uit de auto gesmeten om haar na vijf

⁴³ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostituee.

⁴⁴ Citaat uit gespreksnotities met een gebruikende prostituee op Free Clinic.

⁴⁵ Citaat uit gespreksnotities met een gebruikende prostituee in Free Clinic.

uur terug te komen oppikken. Niettemin wordt ze nerveus omdat het wachten voor de dokter wat lang duurt en hij buiten op haar zit te wachten. Hij kan immers niet tegen wachten, wordt dan geïrriteerd. (...)

-Ex-prostituees verhalen diepe psychologische wonden en identiteitscrisisen.

(...)⁴⁶en dan gaan er deurtjes open die in een vrouwelijke geest beter gesloten blijven (stilte). Ik heb dingen gezien en meegemaakt die een vrouw niet zou moeten meemaken, want ge kunt nooit geen normaal leven ne meer leiden (...) door de prostitutie, door het gebruik, ja. Vrouwen die in de prostitutie hebben gezeten die kunnen (stilte) is onmogelijk van nog een gewoon leven op te bouwen, van gewoon te gaan werken en, nee...

Maar 'k heb ook dingen op mijn netvlies, die staan erop gebrand, echt Natalie, en dat gaat nooit ne meer weg en niet met al de therapie dat ik heb gedaan, en ik heb momenten dat ik slechte dagen heb en dan zie ik dat allemaal terug voorbij trekken, ja, dat zijn echt ellendige momenten. En ik geraak, en (...) en dat is, dat is nen rugzak, ge kent dus de theorie van een rugzak. En soms kan ik die al eens neerzetten, maar niet altijd, niet altijd. Het blijft op uw netvlies gebrand en (...)

-Anderszijds en tegelijkertijd geven prostituees zelf ook vaak economische redenen.

Maar⁴⁷ mijn mentaliteit was, ik heb geld nodig om mijn verslaving in stand te houden en om de huishuur te betalen.

-Ze wijzen bovendien op het feit dat het relatief zelfstandig werk is dat je kunt doen zonder enige opleiding.

⁴⁶ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostituee.

⁴⁷ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostituee.

-Andere belangrijke aspecten zijn het verwachtingspatroon en de lage waardering voor het eigen lichaam van veel vrouwen (Thuijls, Zeegers en Goderie 2000: 7).

-Straatprostituees, of ze nu gebruiken of niet, leven in de schaduw van geweld en verkrachting.

En⁴⁸ op een gegeven moment, dan was ik 34, dan heb ik een psychopaat op bezoek gekregen, die heeft mij verkracht, die heeft een mes in mijn keel gestoken en mij voor dood achtergelaten (...)

B.⁴⁹ was om 04.00 uur deze nacht binnengebracht in het Palfijnziekenhuis na verkrachting met slagen en verwondingen, ze kon er niet blijven. Na veel over en weer gebel kon ze tegen 18.00 uur 's avonds opgenomen worden in Epsi. Toen ik haar om 19.00 uur haar dosis methadon bracht was ze nog steeds niet gewassen, ze was verward en angstig. Ze had een mondstuk voor. Ik kon niet anders dan samen met haar huilen om deze wreedheid.

⁴⁸ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostituee.

⁴⁹ Citaat uit gespreksnotities met een gebruikende, seropositieve prostituee in Free Clinic.

8. PROSTITUTIE EN DE ANDER

Niemand wil zich volledig identificeren met prostitutie of wil ermee geïdentificeerd worden. Iedereen in de prostitutie-wereld heeft een strategie om afstand te scheppen. De prostituees beweren verschillende personen te zijn tijdens hun werk versus vrije tijd. Klanten hebben in deze relatie een geheime (beschamende) identiteit. Pooiers zijn besloten in een vorm van 'anti-identiteit'. Onderzoekers identificeren zich met hun professionele status, zij willen niet geïdentificeerd worden met hun onderzochten. Niemand in de prostitutie-cultuur staat onverschillig ten opzichte van prostitutie. Iedereen is 'profoundly touched by it'.

"'Wij zijn geen hoeren', zeggen prostituees" (Thuijls, Zeegers & Goderie 2000: 6).

Alhoewel⁵⁰, ik heb altijd een onderscheid gemaakt tussen een hoer zijn en een prostituee zijn.

(...)en ge geeft u weg, ge geeft uw lichaam weg, ja, ge zijt een hoertje. Ze zien het - de maatschappij ziet het verschil niet tussen een hoer en een prostituee, en ze doen ook de moeite niet om 't verschil te kennen. Ja, een hoer is; g'ebt dus meisjes die met iedereen mee mogen: gemakkelijke meisjes noemen ze dat. Prostituee, dat is uw beroep.

Elke relatie tot prostitutie is dubbel. Prostituees willen niet geïdentificeerd worden als hoer. Een ander voorbeeld hiervan vond ik terug in het - welgekende - verhaal van Christiane F. Tekenend voor Christiane F. zijn haar krampachtige pogingen om 'fatsoenlijk' te blijven, geen prostitutie te bedrijven om aan de heroïne-kost te komen, en tenslotte zelfs binnen die prostitutie nog een soort eigen code te hanteren (Christiane F. 1980):

⁵⁰ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostituee.

We maakten al gauw een uur lang ruzie over wat erger was: als dertienjarige op het station tippelen, of op de Kurfürstenstrasse. Ondertussen waren we het met elkaar eens dat Babsi eigenlijk wel het allersmerigste stuk vreten was dat er bestond, als ze met die vent neukte. Ons weerzien begon dus met een ruzie om onze eer als hoer. (...) Als we met zijn tweeën waren, spraken we kwaad van de derde (Christiane F. 1980: 111).

Volgens Nencel (1999: 25) proberen vrouwen (door de promiscue aard die in het etiket van de hoer besloten ligt op andere vrouwen te projecteren), zich het spiegelbeeld toe te eigenen - de vrouw die in haar persoonlijke leven een exclusieve sexualiteit geniet. Door het gescheiden houden van het non-exclusieve karakter van hun werk met dat van hun privé-leven, benaderen ze de conformering aan de ideale genderidentiteit.

(...) ⁵¹als zij zich daar goed bij voelen, ok, ik veroordeel die meisjes nie, maar ja, (...) dat zijn ja, hoeren eigenlijk, en ze begrijpen zelf nie dat ze hun eigen beschadigen daarmee. Want een vrouw die teveel mannen heeft gekend, is psychisch ook niet meer in staat om een normaal huishouden of zo, dat is niet goe, dan wordt die heen en weer... Pas op, ik vind mijn eigen, ik heb euh buiten de prostitutie, heb ik in mijn leven 9 relaties gehad, dus 9 mannen gehad. En ik voel mijn eigen een slet, voor een vrouw is dat veel, dat is niet goed.

De klanten proberen prostitutie in te perken tot een kick, een mannelijke behoefte, geïsoleerd van de rest van hun bestaan:

N. ⁵² wil haar vrucht niet houden als deze van een klant is (de mogelijkheid bestaat, ze vrijt nog altijd zonder condoom). Afspraak gemaakt voor echo en met gynaecoloog (...) voor abortus. (...)

⁵¹ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostitutuee.

⁵² Citaat uit gespreksnotities met een gebruikende prostitutuee in Free Clinic.

Gynaecoloog stelt aantal handelingen die niet kunnen. Naderhand vertelt N. dat hij een klant van haar was.

Onderzoekers vertellen niet wat ze hebben gezien en gevoeld. Taylor (1993) rationaliseerde en pragmatiseerde, samen met haar onderzochte druggebruikende vrouwen in Glasgow, het prostitutiegebeuren:

To reduce the risk of imprisonment another pragmatic decision was taken: they turned to prostitution. Turning to prostitution was not a sign of increasing immorality, as is usually assumed, nor a sign of increasing depravity, but a rational move, in that prostitution, and only prostitution, brought with it ready access to money whilst not attracting a prison sentence following arrest by the police (Taylor 1993: 150).

Hulpverleners willen niet geïdentificeerd worden met hun cliënten. Niemand wil zichzelf revealen: prostitutie mag dan een 'big business' zijn, maar de representatie blijft erg klein. De relatie tussen zelf en prostitutie blijft ongemakkelijk.

8.1. mannen

Dat⁵³ waren alle soorten mannen - van havenwerker tot advocaten en gewone dopper.

Onlosmakelijk verbonden met dit thema is natuurlijk de mannelijke seksualiteit, gezien men nooit één gender kan bestuderen zonder ook de andere te bestuderen, dixit Gutmann (1997).

Vanwege het - tot vrij recent - hoofdzakelijk mannelijke karakter van de natuurwetenschap (Virginia Woolf), en de overmacht van patriarchale culturen, werd in de natuur naar argumenten gezocht om de karakteristieken van 'de goede moeder/vrouw' als bescheiden, meegaand, niet-prestatie gericht en sexueel terughoudend te

⁵³ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostitutuee.

rechtvaardigen. Vanuit de Westers-Victoriaanse moraliserende gedachtengang is de idee van de 'van nature uit passieve en verzorgende vrouw' dan ook ongelofelijk rotsvast ingeprent in ons cultureel erfgoed.

Cross-culturele en transhistorische beeldvorming over mannen vond zijn weerklank in het werk van Bourdieu; in zijn stelling dat ongeacht tijd of ruimte, "among all forms of essentialism [sexism] is undoubtedly the most difficult to uproot" (Gutmann 1997: 397).

Aha⁵⁴ de hoer als slachtoffer, en dan hebben de mannen het weer gedaan. Lekker makkelijk. Volgens mij verdienen jullie gewoon te goed om er mee te stoppen. Geef dat maar eens toe.

Nencel maakt ons attent op het feit dat mannelijke sexualiteit in studies naar prostitutie nog steeds niet wordt geproblematiseerd: de sexuele behoefte van mannen wordt gezien als onbevredigbaar, instinctief, oncontroleerbaar en dus onveranderlijk.

Monogamie⁵⁵ is niet ingebouwd in een man, vrouwen kunnen monogaam zijn.

Via prostitutie kunnen mannen hun sexuele behoeftes bevredigen zonder de moraliteit van henzelf, van hun (eerbare) echtgenotes en van de samenleving tout court aan te tasten (de Witte, 1999).

Nog⁵⁶ zieker is een gemeente die deze erbarmelijke omstandigheden in stand houdt en niets doet aan een menswaardige uitvoering van de taken van deze beroepsgroep, die de maatschappij tegemoet komt in één van de belangrijkste sociale behoeften die bestaat: het bevredigen van de geslachtsdrift. Prostitutie beschermt kinderen tegen incest.

⁵⁴ Anonieme reactie uit 'dagboek van een hoerenloper', te vinden op de website: <http://www.hoeren.tripod.com/keileweg.htm>

⁵⁵ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostitutiee.

⁵⁶ Citaat uit 'prostitutie en Rotterdam, prostitutie in NL', door Birsal Gülmüş in het ledenblad van de PvdA-Rotterdam, november 2002, te vinden op de website: <http://www.pvdarotterdam.nl/nieuwsbericht/26>

Prostitutie beschermt vrouwen tegen verkrachting. Prostitutie bevredigt een groep mensen in hun seksuele behoefte waar een partner tekort schiet of weigert te leveren. Een hoop kinderen ontkomen op deze manier aan incest en trauma's. De vrouwen hoeven niet meer 14 dagen met een blauw oog te lopen, omdat ze uit frustratie mishandeld worden door hun partner.

Vrouwen "(..) are men's imaginary and/or symbolic 'mothers' and 'utilitarian objects and bearers of value'. The woman functions, here, as the social-psychic fetish of male needs and possessiveness. In prostitutie worden mannelijke verlangens en fantasieën symbolisch geassocieerd met de hoer, de prostituee, de gevallen vrouw. "It has been construed as: (i) as sex work that challenges patriarchal structures and gender relations; and (ii) as part and parcel of a male supremacist ideology wherein men claim the entitlement to abuse and profit from the exploitation of women (Letiche and van Mens 2002: 168). Dit alles maakt prostitutie tot een noodzakelijk kwaad, de oplossing voor een moreel dilemma.

Prostitutie⁵⁷ kunt ge niet uitroeien omdat er nood aan is, er gebeuren al genoeg verkrachtingen.

Nochtans, modern sexuologisch onderzoek ziet sexuele opwinding niet meer als een onstuurbare loutere geslachtsdrift, maar meer als een samenspel van opvattingen en hormonen. Het gaat niet louter meer om een drift, maar om een sexueel verlangen dat vorm gegeven kan worden, waar men meester over kan zijn en intelligent mee kan leren omgaan: "Het menselijk sexueel verlangen is niet in de eerste plaats lustzoekend, maar op zoek naar een ander mens" (Sommeling 2003: 40).

Waarom dan, gebruiken mannen prostituees?

"In prostitution males can perform their sexual fantasies or

⁵⁷ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostituee.

myths, without concern for the feelings of the body of (an)Other” (Letiche and van Mens 2002: 178).

8.2. de maatschappij

Kunnen we denken over prostitutie in termen van een beroep/een vak, waarvoor vrouwen vrijwillig kiezen (sekswerk)? Of impliceert prostitutie geweld tegen vrouwen (vrouwen als handelswaar)⁵⁸? Misschien is het niet zo simpel...

Prostitutuee⁵⁹ is een job, het is een heel akelige job, 't is de slechtste job die ge kunt doen, ook psychisch gaat ge d'er aan kapot. (...) Euh, ge moet er een karakter voor hebben omdat te doen, anders blijft ge nie normaal, dan moet ge iets nemen of zo om dat vol te houden. Maar g'ebt vrouwen die dat uit hun eigen gaan doen, uit noodzaak. Nu g'ebt vrouwen die d'er door een pooier in worden geduwd en dat is bij mij ook 't geval geweest.

Het aantal mensen dat wereldwijd onderworpen wordt aan het geweld van hun eigen staat is verbijsterend!

(...) the goal of state violence is (...) the social project of creating punishable categories of people, forging and maintaining boundaries among them, and building the consensus around those categories that specifies and enforces behavioral norms and legitimates and de-legitimates specific groups (Nagengast 1994: 122).

Waarom zijn we zo gefascineerd 'to mark clear boundaries'? Met andere woorden, wat bepaalt onze Westerse fascinatie/obsessie voor contaminatie/floating signifiers/het abjecte en anderzijds

⁵⁸ Deze polemiëk wordt uitgebreider besproken op <http://www.minjust.nl>, website van het 'Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum'.

⁵⁹ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostitutuee.

orde/reiniging/controle van het individuele/sociale/politieke lichaam?

"For a state, the unrepresentable is that which is improper, unthinkable under the requirements of its formal presentation of itself. (...) its representation must be fit into existing, acceptable discourses: (...)" (Nagengast 1994: 120).

Het lijkt alsof niets de staat méér zorgen baart dan het opgeven van een atomistische mannelijkheid voor een meer vloeiende, sociaal geconnecteerde subjectiviteit.

Wat bepaalt nu het paradoxale karakter van druggebruik en prostitutie?

Druggebruik en prostitutie - met hoofdaccenten op promiscuïteit⁶⁰ en besmettelijke ziektes - worden nog steeds (of meer en meer?) gezien als geweld tegen het sociale lichaam. "People have been so inoculated with the fear of evil and with the myth of an essential relationship of repression to the cure of society, that they are willing to give up some of their own rights for what has been defined as the good of the social body" (Nagengast 1994: 124).

-Enerzijds worden legale drugs, of medicatie, gebruikt om controle te behouden (cfr. psychiatrisering) en worden hierdoor nieuwe vormen van verslaving gecreëerd; anderzijds betekent illegaal gebruik controleverlies.

-Hoewel prostitutie moreel verwerpelijk wordt geacht, wordt het ook gezien als een noodzaak.

De hoeren mogen blijven, het is goed dat ze er zijn voor de veiligheid van andere vrouwen (3 vrouwen unaniem) (Blondeel 2001: 23).

-Prostitutie confronteert de samenleving met de onvolmaaktheid van haar eigen sexuele moraal.

⁶⁰ Speelt hier nog steeds de angst voor controleverlies over de reproductieve capaciteit?

In 1991, the Supreme Court of Victoria upheld a ruling by Judge Jones in the Victorian County Court that a prostitute, as a result of her work, would be less psychologically damaged by sexual assault than a 'chaste' woman, and used this to justify the imposition of a light sentence for the rape of a prostitute (Scutt 1994) (Brewis and Linstead 2000: 87).

-Prostitutie wordt door velen gezien als een bedreiging en tegelijk als de redding van huwelijk en gezin.

-Aanbieders van prostitutie worden veracht als maatschappelijke outcasts. Paradoxaal genoeg staan die outcasts vaak hoger op de economische ladder.

"The repression of the real or imagined violence of dissidents is also justified and enters into the hegemonic field through the violence of representation in popular culture, the media, television, films, the theater and music" (Nagengast 1994: 120). In de lokale politiek van Antwerpen-Noord wordt de prostitutie gezien als obstakel voor wijkontwikkeling en dus niet als troef voor veiligheid en sociale controle. "Elke vorm van prostitutie is een probleem en moet worden opgelost. Het feit dat er op straat andere meningen leven, verdwijnt uit het formele spreken en wordt onzichtbaar..." (Blondeel 2001: 88).

*Ze⁶¹ doen ook hun best niet om een praatje te maken met een prostituee, met mensen die in de marge van de maatschappij leven; rond de tafel gaan zitten en daar eens mee praten met die mensen, dat kan niet, dat is onmogelijk. **Zou dat dan een stap zijn in de goeie richting?** Absoluut!*

8.3. welk effect heeft onderzoek naar prostitutie op de onderzoeker?

⁶¹ Citaat uit het diepte-interview met een ex-gebruikster/prostituee.

Letiche en van Mens (2002) onderzochten 'the pain encountered in trying to come to terms with the studying of prostitution'. Het was een manier om grensoverschrijdingen te exploreren. Het plaatst de researcher in een marginale 'site' waar hij/zij zichzelf kan bevragen. De studie van de prostitutie destabiliseert de zelf/Ander interactie. "Prostitution has the power to destabilize or 'deconstruct'" (Letiche and van Mens 2002: 174).

9. SLOTBESCHOUWING

Prostitution remains a plague that stains, infects and stigmatizes anyone who touches it. It is a sort of 'theatre of cruelty' wherein the ability to rationalize,

to keep distance and to deaden the power of narration fails. We do not permit ourselves to really think about prostitution (Letiche and van Mens 2002: 180).

Mannen definiëren nog altijd wat vrouwen zouden moeten zijn, de tijd is aangebroken om deze 'objecten van lust en verlangen' te herdefiniëren als 'subjecten van verlangen'.

Volgens Devisch (2003) kan therapie⁶² - en niet de universiteit (als conservatief instituut)- een plaats bieden waar 'society reframes itself', therapie: een plaats 'for those who innovate, to reposition women in an emancipatory way'.

Hiervoor moet de illusie dat de genderidentiteit van gebruikende prostituees vastligt worden verbroken; het doorbreken van deze (re)productie is een eerste stap in het keren van de onontkoombaarheid van de leefsituatie van vrouwen die zich prostitueren (Nencel 1999).

Een mogelijke benaderingswijze is te vinden in de theorievorming van Saunders (2003), waar zij het atomistische zelf vervangt door een poreus zelf: zelf en ander staan dus in wederkerige interactie; een zelf wordt een essentieel sociale entiteit.

In de westerse traditie, is een individu de fundamentele of primitieve, politieke en psychologische eenheid. Een individu is autonoom en gaat vooraf aan de matrix of het netwerk van sociale relaties (atomisme). De legitimering van dit 'zelf' wordt verkregen door exclusie - door de creatie van een 'Ander'.

Saunders (2003) suggereert een 'border thinking' om verder te denken dan in termen van de taal van dit moment, naar een conceptie van een zelf die niet in deze gevaarlijke atomistische zelf/ander tegenstelling opgesloten zit. "In plaats daarvan wordt een-manier-van-zijn steeds opnieuw gecreëerd in een proces van interactie, zowel met andere 'zelden', als met de Umwelt (de sociale en natuurlijke omgeving)" (Saunders 2003).

Toch blijf ik achter met het ietwat wrange gevoel dat ik geen

⁶² Gebaseerd op René Devisch in het college 'Medical Anthropology', 20 november 2003.

'levensecht' beeld kan weergeven van de zich prostituerende en gebruikende vrouw(en). Misschien omdat gebruik en "Prostitution is not 'representation': it is life itself, in the extent to which life is unrepresentable" (Letiche and van Mens 2002: 179).

De vraag blijft dus of we de druggebruikende prostituee wel kunnen representeren, en zo ja, hoe?

10. EPILOOG

(...) Ik⁶³ merk dat je ook de prostitutie in andere culturen bestudeerd hebt. Er zijn bepaalde landen waar prostitutie als een eerbaar beroep aanvaard wordt - o.a. in Ghana en Nigeria -

⁶³ Citaat uit de schriftelijke reactie van de geïnterviewde ex-gebruikster/prostituee na het lezen van een eerste verslag omtrent dit 'werk'.

Thaise meisjes die door hun eigen moeder opgevoed worden om als zodanig het gezin te onderhouden.

In jouw paper staan ook verklaringen van prostituees die nog in de fase zitten van "het is een beroep gelijk een ander". Ik heb dat ook lang gezegd, maar als je daar op latere leeftijd op terugkijkt en voelt (als je afgekickt bent) hoe beschadigd je bent, veranderd je kijk op die uitspraak.

(...) ik merk tussen de regels door dat je na al die gesprekken toch niet helemaal tevreden bent over je bevindingen, net of je iets gemist hebt, dat is niet zo. Jij wil weten wat wij diep van binnen echt voelen. Ik kan je dat wel vertellen maar om dit echt te vatten zou je je zelf moeten beschadigen (...) dus ga niet te diep, (...) kijk om je heen, het gaat niet zo goed met de wereld (...).

11. BIBLIOGRAFIE

Antze, P. & Lambek, M. (eds)

1996 Introduction. Forecasting Memory. *In Tense Past.*

Cultural Essays in Trauma and Memory. London: Routledge.

Blondeel, Paul

2001 De Wachtzaal van de Stad. De reconstructie van duurzame

praktijken bij wijk- en stadsontwikkeling.
Eindrapportering De Coninckplein. Katholieke Universiteit
Leuven.

Burroughs, William S.

1970 Junkie. Meulenhoff Nederland bv.

Brewis, Joanna & Linstead, Stephen

2000 'The worst Thing is the Screwing' (1): Consumption and the
Management of Identity in Sex Work. *In Gender, Work &
Organization* 7: 84-97.

Brodie, Janet Farrell & Marc Redfield (eds.)

2002 High Anxieties. Cultural Studies in Addiction. California:
University of California Press.

Claeys, Natalie

2003 Identificatie met externe beeldvorming. 'Vrouwelijke
(druggebruikende) prostituees: identificatie met de
constructie van genderidentiteit in sociale
representaties.' Ongepubliceerde paper.

Cocteau, J

1957 Opium: Diary of a Cure. London: Owen

Dauids, Tine & Karin Willemse

1999 Inleiding Themanummer: Feministische Antropologie,
Kennisoeverdracht en Representatie. In het Lichaam Gegrift:
Feministische Antropologen op de Grens van
Kennisoeverdracht en Representatie. *In Tijdschrift voor
Genderstudies* 2: 3-14.

Devisch, René

1999 Sorcery and Fetish. *In The Law of the Life-givers: The
Domestication of Desire*. Devisch René and Claude
Brodeur, 57-89. Amsterdam: Hartwood Academic Publishers.

Devisch, René

2003 Maleficent Fetishes and the Sensual Order of the Uncanny
in South-West Congo. *In Beyond Rationalism: Rethinking
Magic, Witchcraft and Sorcery*. Kapferer, Bruce (ed.),
175-197. New York: Berghahn.

de Witte, Carlien

- 1999 *Bespreking van Casting Identities, Gendered Enclosures. Women who Prostitute in Lima, Peru. Tijdschrift voor Genderstudies* 2: 62-64.
- Epele, Maria E.
- 2001 *Excess, Scarcity and Desire among Drug-Using Sex Workers. In Body & Society* 7: 161-179.
- Featherstone, Mike; Mike Hepworth & Brian S. Turner
- 1991 *The Body. Social Process and Cultural Theory. London/Newbury Park/New Delhi: Sage Publications.*
- Grund, Jean-Paul C.
- Drug Use As a Social Ritual. Functionality, Symbolism and Determinants of Self-Regulation. Doctoraatsverhandeling*
- Gutmann, Matthew C.
- 1997 *Trafficking in Men: The Anthropology of Masculinity. In Annual Review of Anthropology* 26: 385-409.
- Harris, Marvin
- 1990 *Emics and Etics revisited. In Emics and Etics. The Insider/Outsider Debate. Th. N. Headland e.a., eds. Pp. 48-61. London: Sage.*
- Herman, Judith Lewis
- 2003 *Trauma en Herstel. De Gevolgen van Geweld - van Mishandeling thuis tot politiek geweld. Amsterdam: Wereldbibliotheek.*
- Kloos, Peter
- 1991 *Antropologisch veldwerk. In Culturele Antropologie: een Inleiding. Pp. 167-180. Maastricht: Van Gorcum.*
- Kloos, Peter
- 1996 *The Production of ethnographic Knowledge: a dialectical process. In Horizons of Understanding. An Anthology of Theoretical Anthropology in Europe. Van Bremen, e.a., eds. Pp. 59-82. Leiden: CNWS 23.*
- Letiche, Hugo & Lucie van Mens
- 2002 *Prostitution as a Male Object of Epistemological Pain. In Gender, Work and Organization* 9: 167-185.
- Lowenthal, D.

- 1985 The Past is a Foreign Country. Cambridge: University Press.
- Mason, Peter
- 1989 Negative Self-Definition and the Question of Gender. Nine Brazilian Paintings by Albert Eckhout. Groningen: onuitgegeven.
- Moore, Henrietta L.
- 1999 Whatever Happened to Women and Men? Gender and other crises in Anthropology. *In Anthropology Today*. Henrietta Moore. Pp. 151-171. Cambridge: Polity Press.
- Nagengast, C.
- 1994 Violence, Terror and the Crisis of the State. *Annual Review of Anthropology* 23: 109-136.
- Nencel, Lorraine
- 1999 Ongezegd, Onverteld, Onuitgesproken. Gestalte geven aan Gender in een Veldwerk-praktijk. *In Tijdschrift voor Genderstudies* 2: 15-26.
- Okely, Judith
- 1992 Anthropology and Autobiography. Participatory Experience and Embodied Knowledge. *In Anthropology and Autobiography*. J. Okely & H. Callaway, eds. Pp. 1-28. London and New York: ASA Monographs 29.
- Robson, Philip
- 1999 Forbidden Drugs. Oxford: University Press.
- Saunders, Barbara
- 2003 Zelf en Ander.
- Scheper-Hughes, Nancy
- 1992 Death without Weeping. The violence of Everyday Life in Brazil. Oxford: University of California Press.
- Sommeling, Louis
- 2003 Mannen in Verandering (of Mannen en Hulpverlening). *In Antenne* 2: 34-42.
- Strathern, Marilyn
- 1987 The Limits of Auto-anthropology. *In Anthropology at Home*. A. Jackson (ed.). ASA Monographs 25.

- Suyemoto, K.L.
 1998 The functions of selfmutilation. *Clinical Psychology Review* 5: 531-554.
- Taylor, Avril
 1993 *Women Drug Users. An Ethnography of a Female Injecting Community.* Oxford: Clarendon Press.
- Thuijls, [M.T.V.](#), [M.H.P.](#). Zeegers en [M.J.H.](#) Goderie
 2000 Straatprostitutie en Harddrugsverslaving. *In Handboek Verslaving*: 1-25.
- Van de Port, Pepijn
 1998 'Voor Oriëntalen een stimulant.' Een antropologische kritiek op het medisch verslavingsparadigma. *P & M* 22: 364-372.
- Van Der Geest, Sjaak
 1983 *Medische Antropologie: een Theoretische Terreinverkenning.* *In Antropologische Verkenningen. Medische Antropologie* 3: 1-39.
- van Straalen, Hans
 1980 *Christiane F.* Amsterdam: Becht's Uitgeversmaatschappij B.V.
- Vos, [H.P.J.](#)
 1996 *Verslaving en trauma.* *In Handboek Verslaving B 6330*: 1-25.
- Weiss, Gail
 1999 *Body Images. Embodiment as Intercorporeality.* New York and London: Routledge.